

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (2), 336-366

**KUTSAL ANLATILARIN PSİKOLOJİK DERİNLİĞİ: ÂDEM İLE HAVVA KISSASININ
DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN AHLAKİ YARALANMA BAĞLAMINDA
OKUNMASI**

**The Psychological Depth of Sacred Narratives: Interpreting the Adam and Eve Story
Through Moral Injury within the Psychology of Religion**

Merve ALTINLI MACİĆ

Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, merve.altinlimacic@deu.edu.tr, ORCID: [0000-
0002-7876-2908](https://orcid.org/0000-0002-7876-2908).

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	01.09.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	03.12.2025
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	2
Sayfa/ Pages:	336-366

Atıf / Cite as: Altınlı Macić, Merve. "Kutsal Anlatıların Psikolojik Derinliği: Âdem ile Havva Kışasının Din Psikolojisi Perspektifinden Ahlakî Yaralanma Bağlamında Okunması" (The Psychological Depth of Sacred Narratives: Reading the Adam and Eve Story Through the Lens of Moral Injury). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/2 (2025), 336-366. Doi: 10.17859/pauifd.1775581.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD) 12 (2) 2025: 336-366

**KUTSAL ANLATILARIN PSİKOLOJİK DERİNLİĞİ: ÂDEM İLE HAVVA
KISSASININ DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN AHLAKİ YARALANMA
BAĞLAMINDA OKUNMASI***

Merve ALTINLI MACİC**

Öz

Bu çalışma, Âdem ile Havva kıssasını din psikolojisi perspektifinden ele alarak, söz konusu anlatının ahlaki yaralanma kavramıyla nasıl ilişkilenebileceğini teorik bir çerçevede incelemektedir. Ahlaki yaralanma, bireyin, benimsediği temel ahlaki değerlere aykırı davranması ya da aykırılıklara tanıklık etmesi sonucu ortaya çıkan suçluluk, utanç, manevi yabancılaşma ve anlam kaybı gibi psikolojik durumlarla tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, Tevrat'ın Yaratılış kitabında ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssada geçen "yasak meyveden yeme", "çıplaklık farkındalığı", "utanma" ve "Tanrı'dan saklanma" gibi temalar, bireyin içsel ahlaki yapısında oluşan kırılmaların erken sembolik temsilleri olarak yorumlanabilir. İhlal, ahlaki öz-farkındalık, günah, suçluluk, utanç, yabancılaşma, cennetten kovulma, dengesizlikle denge arasındaki köprü, Tanrı'nın affına kavuşma ve iyileşme kavramları üzerinden yapılan analiz, kıssanın, yalnızca bir ilahi buyruk ihlali değil, aynı zamanda insanın ahlaki bilinçlenme ve varoluşsal sorumlulukla yüzleşme sürecini yansıttığını göstermektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür taramasının kullanıldığı bu çalışma, Âdem ile Havva kıssası örneğinde dinî anlatıların psikolojik anlam kapsamlarını ve uzantılarını ortaya koyarak din psikolojisi disiplini içerisinde ahlaki yaralanma olgusuna dair yeni yorum olanakları sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Âdem ile Havva, Ahlaki Yaralanma, Kutsal, Farkındalık.

**The Psychological Depth of Sacred Narratives: Interpreting the Adam and Eve Story
Through Moral Injury within the Psychology of Religion**

Abstract

This study examines the story of Adam and Eve from the perspective of psychology of religion and theoretically examines how the narrative in question can be related to the concept of moral injury. Moral injury is defined as psychological states such as guilt, shame, spiritual estrangement and loss of meaning that arise as a result of an individual acting contrary to the basic moral values they have adopted or witnessing such contradictions. In this context, themes such as "eating the forbidden fruit", "awareness of nakedness", "shame" and "hiding from God" in the story in the Book of Genesis of the Torah and the Holy Quran can be interpreted as early symbolic representations of the fractures in the individual's internal moral structure. The analysis conducted through the concepts of violation, moral self-awareness, sin, guilt, shame, estrangement, expulsion from paradise, the bridge between disequilibrium to equilibrium, attaining God's forgiveness, and healing demonstrates that the narrative reflects not merely a transgression of a divine command, but also the human process of moral awakening and confrontation with existential respon-

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, merve.altinlimacic@deu.edu.tr, ORCID: [0000-0002-7876-2908](https://orcid.org/0000-0002-7876-2908).

sibility. This study, which uses literature review as a qualitative research method, aims to present new interpretation possibilities regarding the phenomenon of moral injury within the discipline of psychology of religion by revealing the psychological implications of religious narratives in the example of the story of Adam and Eve.

Keywords: Psychology of Religion, Adam and Eve, Moral Injury, Sacred, Awareness.

Structured Abstract

Background: Moral injury, originally conceptualized in the context of combat-related trauma, refers to the profound psychological, existential, and spiritual wounds that emerge when individuals act against, fail to prevent, or witness violations of their deeply internalized moral values. Recent scholarship highlights that such experiences are not limited to military settings but extend to multiple contexts where sacred values and ethical integrity are threatened. Within the psychology of religion, sacred narratives provide symbolic frameworks that allow these disruptions to be understood in relation to moral awareness, spiritual estrangement, and the search for meaning. **Objective:** This study aims to interpret the Adam and Eve story as presented in the Torah (Genesis) and the Qur'an through the theoretical lens of moral injury. The objective is to examine how themes such as transgression, shame, estrangement, and reconciliation embedded in the narrative reflect processes of moral self-awareness and existential responsibility, thereby offering an archetypal model for understanding moral injury within a religious and psychological framework. **Methods:** A qualitative and interpretive methodology is employed, with literature review as the primary research method. The analysis draws on Litz and Shay's foundational models of moral injury, Rizzuto's (1979) God image theory, Tillich's (1957) existential theology, and Piaget's (1977) disequilibrium–equilibration model. These frameworks are utilized to trace the psychological and symbolic depth of the Adam and Eve narrative. **Results:** Findings indicate that the narrative encapsulates central dimensions of moral injury: the violation of divine command represents moral transgression; awareness of nakedness symbolizes the emergence of moral self-consciousness; shame and hiding from God reflect alienation and estrangement; and expulsion from paradise illustrates the existential consequences of moral rupture. At the same time, the narrative points toward possibilities of healing through divine forgiveness, reconciliation, and the restoration of meaning. These stages parallel the symptomatology of moral injury in contemporary psychology, such as guilt, shame, estrangement, crisis of meaning, and the potential for post-traumatic moral growth. **Conclusion:** The Adam and Eve story provides a powerful archetypal model that links moral transgression to processes of psychological wounding, existential strangement, and the transformative potential of reconciliation. From the perspective of the psychology of religion, the narrative does not merely recount a theological “fall” but illustrates the universal human struggle with freedom, responsibility, and the search for healing. By integrating sacred narrative with the moral injury framework, this study offers new interpretive possibilities for understanding how religious traditions contribute to both the experience and resolution of moral injury.

GİRİŞ

İnsanın ahlaki değerlerle ilişkisi, sadece etik bir düzlemde değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik, teolojik ve varoluşsal boyutlarda da derin etkiler barındırır. Din psikolojisi, bu alanlar arasındaki geçişkenliği anlamak ve özellikle bireyin kutsal anlatılarla kurduğu ilişkileri incelemek açısından önemli bir bilimsel disiplindir. Bu çerçeveden bakıldığında mevzu bahis alan kapsamında ele alınması gereken önemli kavramlardan birisi ahlaki yaralanma (moral injury)dır. Ahlaki, psikolojik, teolojik ve varoluşsal gibi birbiri ile bağlantılı ancak birbirinden farklı boyutlar arasındaki ilişkinin

bozulduğu durumlar, bireyde travmatik etkilere yol açabilir. Bunun bir örneği olarak kişinin kendi değer sistemini ihlal ettiği ya da başkalarının ihlaline tanıklık ettiği durumlarda ortaya çıkan ahlaki yaralanma kavramı, son yıllarda önemli bir inceleme konusu hâline gelmiştir.¹ Ahlaki yaralanma, özellikle kişinin dinî ya da manevi inançlarıyla çatışan davranışlar sergilemesi durumunda ortaya çıkan suçluluk, utanç, yabancılaşma ve anlam krizleri gibi belirtilerle kendini gösteren derin psikolojik, varoluşsal ve ruhsal bir olgudur.²

Bu psikolojik süreçler, çoğu zaman bireyin kutsal metinlerdeki ilahi anlatılarla kurduğu ilişki biçimini yeniden şekillendirir. Kutsal metinlerde yer alan anlatılar, bireylerin ahlaki ve manevi yapılarını biçimlendiren güçlü semboller sunar. Bu anlatıların, bilinçdışı süreçlerin dışavurumu ve içsel çatışmaların yansıtılması açısından işlevsel oldukları da söylenebilir. Âdem ile Havva kıssası da bu türden bir anlatıdır ve insanın ahlaki bilinçlenme sürecine dair arketipsel bir model taşır. Bu bağlamda, kutsal metinlerde yer alan sembolik anlatıların, bireysel ve kolektif düzeyde yaşanan ahlaki yaralanmaları anlamlandırmada önemli birer psikolojik örnek ortaya koyduğu iddia edilebilir. Kutsal kitaplarda yalnızca varoluşun başlangıcını değil, aynı zamanda insanlığın “düşüş” deneyimini anlatan Âdem ile Havva kıssası yasağın ihlali ve kişinin yanlış olduğunu bilmesine rağmen ayartıya yenik düşmesi gibi temel insani zaaf ve zayıflıkları vurgulayarak suçluluk ve utanç duygularının tarihsel-teolojik temelini oluşturur.³ Âdem ile Havva’nın ilahî buyruğu ihlal edip cennetten çıkarılmaları, çoğu kez yalnızca “itaatsizlik” temasına indirgenir; oysa anlatı çok daha derin ve çok katmanlıdır. Yahudi geleneğinde Âdem ve Havva’ya sınırlı vurgu yapılır ve ikisi insan doğasının bozulmuşluğunun temel nedeni olarak görülmezler. Hristiyanlıkta ise daha sonraki dönemlerde ilk günah öğretisinin gelişmesiyle birlikte bu figürler zamanla merkezî bir yere yerleşmiştir.⁴ Tevrat ve Kur’ân-ı Kerîm’de bir takım farklılıklar olmakla birlikte paralel şekilde yer alan bu kıssa, insanın Tanrı ile olan ilişkisinde yaşadığı ilk kopuştur ve bu kopuşun sonuçları bakımından kıssa, ahlaki yaralanma kuramı ile yakından ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Kıssa hem varoluşun ilk evresini hem de düşüşü betimler; ancak bu anlatı, bir bitişten çok yeni bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olarak yorumlanabilir. Din psikolojisi bakış açısıyla bu kıssanın analiz edilmesi, kutsal anlatıların psikolojik sağlık üzerindeki etkisini anlamada önemli bir katkı sunabilir.

¹ Brett T. Litz vd., “Defining and Assessing the Syndrome of Moral Injury: Initial Findings of the Moral Injury Outcome Scassle Consortium”, *Frontiers in Psychiatry* 13 (2022), 13.

² Wesley H. Fleming, “Complex Moral Injury: Shattered Moral Assumptions”. *Journal of Religion and Health* 61/2 (2022), 1022-1050; Jeremy D. Jinkerson, “Defining and Assessing Moral Injury: A Syndrom Perspective”. *Traumatology* 22/2 (2016), 126; Brett T. Litz, vd. “Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy”. *Clinical Psychology Review* 29/8 (2009), 697.

³ Ralph, W. Hood vd., *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. (New York: The Guilford Press, 2009), 427.

⁴ Stuart, Z. Charne’, “Adam and Eve”, *Encyclopedia of Psychology and Religion*, ed. David A. Leeming vd. (USA: Springer, 2013), 8.

1. Araştırma Problemi ve Yöntem

Kutsal anlatıların, özellikle ilahi yasak, suçluluk, utanç ve bağışlanma temalarını içeren sembolik yapıları, ahlaki yaralanma sürecinin dinî ve psikolojik boyutlarını anlamada önemli bir model sunar. Bu bağlamda, Âdem ile Havva kıssası insanın Tanrı ile ilişkisi olarak yaşadığı ilk “kopuş”un temsili olarak ele alınabilir. Bu çalışmanın temel problemi, “Âdem ile Havva kıssasında anlatılan yasak, ihlal, utanç ve yabancılaşma temalarının ahlaki yaralanma kuramı bağlamında nasıl yorumlanabileceği” sorusu etrafında şekillenmektedir. Araştırmanın amacı, kutsal anlatıların din psikolojisi açısından nasıl bir terapötik anlam taşıdığını, bu anlatıların bireysel suçluluk, utanç ve manevi yabancılaşma süreçleriyle nasıl ilişkilendirilebileceğini ortaya koymaktır.

“Âdem ile Havva kıssası, din psikolojisi perspektifinden değerlendirildiğinde ahlaki yaralanma kavramıyla nasıl bir bağlantı içerisindedir?” sorusu bu çalışmanın temel sorusudur. Dolayısıyla çalışmada, Âdem ile Havva kıssası, ahlaki yaralanma kavramı çerçevesinde ele alınacaktır. Araştırma sorusuna yanıt aranırken, kıssadaki düşüş teması ile ahlaki farkındalık, suçluluk, manevi yabancılaşma ve Tanrı tasavvuru gibi kavramlar arasındaki bağlantılar din psikolojisi kuramları çerçevesinde incelenecektir. Yasağın ihlali, çıplaklık farkındalığı, utanç hissi ve Tanrı’dan saklanma gibi anlatı öğeleri, insanın ahlaki öz-farkındalığa geçiş süreci bağlamında yorumlanacaktır. Ahlaki yaralanma sürecinin aynı zamanda, bireyin Tanrı ile ilişkisini, kendilik algısını ve dünyaya bakışını da dönüştüren bir içsel yaralanma hâline işaret etmesinden hareketle mesele değerlendirilecektir.

Bu çalışma, kutsal anlatıların din psikolojisinde ahlaki yaralanma kavramı bağlamında yorumlanmasına yönelik nitel, metinsel ve tematik bir analiz sunmaktadır. Bu araştırma, literatür taraması yönteminin esas alındığı nitel ve yorumlayıcı bir yaklaşımla yürütülmektedir. Veri kaynağı olarak Tevrat ve Kur’ân’daki Âdem ile Havva anlatıları göz önünde bulundurulmaktadır. Temel olarak din psikolojisinin fenomenolojik ve kuramsal yaklaşımları esas alınmaktadır. Literatür taraması, ahlaki yaralanma, günah, suçluluk, utanç, Tanrı tasavvuru, anlam krizi, anlam kaybı, Âdem ile Havva gibi anahtar sözcükleriyle yapılmış ve din psikolojisi, manevi danışmanlık ve teolojik psikoloji alanlarındaki temel kaynaklar tematik olarak sınıflandırılmıştır. Seçili bilimsel çalışmalar taranarak kavramsal temalar belirlenmiştir. Ayrıca, ahlaki yaralanma kuramı⁵ ile Rizzuto’nun Tanrı imgesi kuramı⁶ ve Tillich’in varoluşçu teolojisi⁷ metinsel çözümlemelerde başvuru olan temel kaynaklardır.

Analiz süreci üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşama tanımlamadır. Anlatılar birkaç kere okunarak duygusal, ahlaki ve sembolik öğeler not edilmiştir. Metinlerde ahlaki

⁵ Litz vd., “Moral Injury and Moral Repair in War Veterans”, 695-706; Jonathan Shay, *Odysseus in America: Combat Trauma and the Trials of Homecoming*. (New York: Scribner, 2002).

⁶ Ana-Maria Rizzuto, *Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*. (Chicago: The University of Chicago Press, 1979).

⁷ Paul Tillich, *Systematic Theology, Vol. II: Existence and the Christ*. (Chicago: The University of Chicago Press, 1957).

yaralanmaya işaret eden olay, duygu ve davranış örüntüleri (yasak ihlali, utanma, saklanma, affedilme) belirlenmiştir. Her olay ve sembol bir kategoriye yerleştirilmiştir. Böylelikle tematik okuma ve sembolik kodlama aşaması tamamlanmıştır. İkinci olarak sınıflandırma yapılmıştır. Belirlenen örüntüler “ihlâl ve ahlaki öz-farkındalık”, “günah, suçluluk, utanç, saklanma ve yabancılaşıma”, “cennetten kovulma, anlam krizi” ve “dengesizlikten dengeye bir köprü” olmak üzere dört ana temaya ayrılmıştır. Ayrıca hermenötik aşamada kısa karakterlerinin suçluluk ve özsaygı çatışması bağlamında içsel (intrapersonal), otoriteye karşı itaat ve özgürlük gerilimi bağlamında Tanrı-insan ilişkisi ilişkisel (interpersonal) ve düşünün insanlığın evrensel suçluluğu olarak temsili bağlamında arketipsel anlam düzeyinde kolektif (transpersonal) bir yorumlama yapılmıştır. Son olarak yansıtıcı (reflektif) aşamada yorumlama yoluyla her tema, ahlaki yaralanma kuramı, Tanrı imgesi kuramı ve varoluşçu teoloji yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Her bireyin kıssayı okurken kendi ihlalleri, içsel çatışmaları, baş kaldırırları, günahkârlık, suçluluk ve utanç duyguları, varoluşsal yalnızlık sancıları ve onarım ihtiyacını kendisine göre anlaması ve yorumlaması bakımından fenomenolojik bir yaklaşım da ön plana çıkmıştır. Araştırma, metinsel ve hermenötik analiz ilkelerine uygun olarak yürütülmüş; kıssadaki sembolik unsurların din psikolojisi açısından anlamı fenomenolojik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bu yöntem, dinî metinlerin yalnızca teolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve varoluşsal anlam katmanlarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

2. Kuramsal Arka Plan

Bir fail, tanık veya mağdur olarak doğru ile yanlış dair kodların ihmal edilmesi, ihlal edilmesi veya bu kodlara ihanet edilmesi neticesinde bireylerde ortaya çıkan içsel çatışmalara bir diğer ifadeyle sendroma ahlaki yaralanma denmektedir. Bu durum, davranışsal, psikolojik, duygusal, sosyal, dinî, manevi ve varoluşsal boyutlarda bireyleri etkilemektedir.⁸ Ahlaki yaralanma, ilk olarak travma sonrası stres bozukluğu bağlamında, özellikle savaş deneyimi yaşamış askerlerin ruhsal durumlarını tanımlamak için geliştirilmiş bir kavramdır.⁹ Ancak bu kavram zamanla savaş ya da şiddet bağlamı dışındada kullanılır olmuştur: Ahlaki yaralanma, bireyin kendi değer sistemiyle çatışan herhangi bir karar alması, eylemde bulunması ya da başkaları tarafından yapılanlara tanık olması durumlarında tecrübe edilen bir olgu olarak genişletilmiştir. Böylelikle daha işlevsel bir kavram olmuştur. Aynı şekilde ilk defa askerî bağlamda tespit edilerek ele alınmış olsa da,¹⁰ bilim dünyasındaki ilerlemelere binaen artan bir ivme ile sağlık, bakım, medya gibi farklı alanlarda da üzerinde durulan bir konu hâline gelmiştir.¹¹

⁸ Jinkerson, “Defining and Assessing Moral Injury”, 122-130.

⁹ Harold G. Koenig vd., “Religion and Psychiatry: Recent Developments in Research”. *BJPsych Advances* 26 (2020), 262-272; Litz vd., “Moral Injury and Moral Repair in War Veterans”, 699; Shay, *Odysseus in America*, 5.

¹⁰ Nikki Jamieson vd., “Military Moral Injury: A Concept Analysis”, *International Journal of Mental Health Nursing* 29 (2020), 1052; Koenig vd., “Religion and Psychiatry”, 268.

¹¹ Litz vd., “Defining and Assessing the Syndrome of Moral Injury”, 13.

Ahlaki yaralanma, bireyin "iyi" olarak içselleştirdiği değerlerle ters düşen eylemler sonucunda ortaya çıkan içsel çöküntü, suçluluk, utanç, manevi kopuş ve özsaygı kaybı gibi deneyimleri içermektedir. Yaygın olarak kullanılmakta olan iki ahlaki yaralanma tanımından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilkinde bireyin eyleyici yani aktör olarak konumlandığı görülmektedir. Ahlaki yaralanma, yüksek risk içeren bir bağlamda, etik açıdan doğru olana ilişkin karar yetkisi bireyin dışında, yasal otorite konumundaki bir başkası tarafından ihlal edildiğinde, bireyde ortaya çıkan psikolojik bir sonuçtur. Bu durumda doğru olanı yapma beklentisi derin bir şekilde sarsılmaktadır.¹² İkinci tanıma göre ise, ahlaki yaralanma, bireyin içselleştirdiği temel ahlaki inanç, ilke ve değerlerle doğrudan çelişen eylemleri bizzat gerçekleştirmesi, bu tür eylemleri engellemede yetersiz kalması, onlara tanıklık etmesi ya da bu eylemler hakkında bilgi sahibi olması durumlarında kişinin benlik algısında, değer sisteminde ve duygulanımında derin sarsıntılar meydana getiren, suçluluk, utanç, öfke ve anlam krizleri gibi yoğun psikolojik tepkilerle karakterize edilen bir travmatik deneyimdir.¹³

Ahlaki yaralanma manevi yönünün yanı sıra toplumsal yapıyı da ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. "Kişinin kendisi veya güvendiği kişiler tarafından derin ahlaki inançların ihlal edildiğinin algılanmasının ardından ortaya çıkan psikolojik, varoluşsal, davranışsal ve kişilerarası sorunları içeren belirli bir travma sendromu (yani ahlaki açıdan yaralayıcı deneyimler)"¹⁴ ve "mevcut sosyal ve manevi kaynaklar göz önüne alındığında, kişinin gelişim aşamasında bilgi işleme kapasitesini aşan ahlaki inanç sistemine yönelik bir meydan okumanın sonucu"¹⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalarla bireyin ahlaki yaralanma sonucunda hem sosyal hem de manevi bağlamda köklü bir çöküş yaşadığı vurgulanmaktadır. Bu kavramın, sadece psikolojik değil aynı zamanda manevi, inanç temelli ve varoluşsal bir boyut taşıması¹⁶ onun din psikolojisi bağlamında ele alınmasını da elverişli kılmaktadır. Nitekim dindar bireylerde bu tür yaralanmalar, Tanrı ile ilişki, kutsal olanla bağ kurma, ibadet davranışları ve manevi kimlik üzerinde derin etkiler oluşturabilir.

Din psikolojisi açısından suçluluk duygusu yalnızca bireysel bir iç çatışmanın değil, aynı zamanda Tanrı ile kurulan ilişkide yaşanan bir kırılmanın göstergesidir. Rizzuto'ya göre, Tanrı imgesi bireyin içsel dünyasında oluşturduğu psikodinamik bir yapıdır.¹⁷ Bu imgenin sarsılması, kişinin yalnızca inanç sisteminde değil, aynı zamanda kimlik

¹² Jonathan Shay, "Moral Injury". *Psychoanalytic Psychology* 31/2 (2014), 182-191.

¹³ Litz vd., "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans", 697, 700.

¹⁴ Jinkerson, "Defining and Assessing Moral Injury", 122.

¹⁵ William P. Nash- Brett T. Litz, "Moral Injury: A Mechanism for War-related Psychological Trauma in Military Family Members". *Clinical Child and Family Psychology Review* 16/4 (2013), 370.

¹⁶ Kent D. Drescher vd., "An Exploration of the Viability and Usefulness of the Construct of Moral Injury in War Veterans". *Traumatology* 17/1 (2011), 11; Harold G. Koenig, "Measuring Symptoms of Moral Injury in Veterans and Active Duty Military with PTSD". *Religions* 9/86 (2018), 160.

¹⁷ Rizzuto, *Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, 7-8.

bütünlüğünde de derin etkiler yaratabilir.¹⁸ Bununla birlikte Tillich de, günahı yabancılaşma ile ilişkilendirir. İnsanın varlığının temelinden, diğer varlıklara ve kendisine yabancılaştığını yazar. Günah yalnızca Tanrı'ya karşı bir isyan değil, aynı zamanda insanın kendi varoluşsal özüne yabancılaşması, kendinden uzaklaşmasıdır. İnsan yabancılaştığı şeye özünde aittir, ona düşman olsa bile tamamen ondan ayrılamaz. İnsanın Tanrı'ya düşmanlığı tartışmasız bir şekilde O'na ait olduğunun kanıtıdır.¹⁹ Dolayısıyla ahlaki yaralanma toplumsal boyutunun yanı sıra bireyin hem kendisi hem de Tanrısı ile ilişkisinin seyrinde önemli bir role sahiptir.

3. Kutsal Kitaplar ve Anlatılar

Kutsal kitaplar, insan için bir nevi kullanım kılavuzu niteliği taşımaktadır. "İnsanlığın mutluluğu için gönderilen hidayet rehberleridir."²⁰ İlahi kitaplar aynı zamanda insanlara hakikati bildirmeyi hedeflemektedir. İnsanın temel prensip ve ahlak ilkeleri doğrultusunda varoluşunu sürdürmesine rehberlik etmektedir. Bu yönüyle kutsal kitaplar, insan davranışları üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Teolojik söylemler ve kutsal metinler, Tanrı'nın öz varlığı, nitelikleri ve eylemleri, evrenin yaratılışı ve sonu, ölüm sonrası yaşam, peygamberlerin gerçekleştirdiği mucizeler, melekler, cinler ve şeytan gibi metafizik varlıklar, geçmişe dair anlatılan kıssalar ve meseller, ayrıca dinî buyruklar, yasaklar ve diğer temel ilkeler gibi konuları kapsamaktadır.²¹

Kıssa "geçmiş eserleri, izleri açığa çıkaran, bu suretle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı derinden tefekküre yöneltten bir olgu"dur.²² Kutsal kitapların önemli bir bölümü kıssalardan meydana gelir. İnsanlık tarihinde yer almış olumlu ve olumsuz deneyimler ile bu deneyimlerin sonuçlarından örnekler, bu kıssalar yoluyla günümüze ve geleceğe aktarılmaktadır. Kıssaların anlatılmasındaki temel amaçlardan biri, bireylerin bu anlatılar üzerinde düşüncelerini teşvik ederek, onlara ibret ve ders alma imkânı sunmaktır.²³ Nitekim ilahi bir mesajın daha etkili bir şekilde insanlara iletilmesi için kullanılan yöntemlerden birisi kıssa anlatımıdır.²⁴

Kur'an'da yer alan kıssalar peygamber kıssaları ve diğer kişi ve topluluk kıssaları olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır.²⁵ Bir başka sınıflandırmaya göre ise kıssalar tarihî ve temsili kıssalar olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Tarihî kıssalar ile geçmişte yaşanan olaylar ve gerçeklikler anlatılmaktayken, temsili kıssalar ise

¹⁸ Rizzuto, *Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, 178-182.

¹⁹ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 44-45.

²⁰ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 36.

²¹ Latif Tokat, "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 76.

²² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (52. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 239.

²³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 241.

²⁴ Mustafa Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 69-70.

²⁵ Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", 75.

gerçekleşmesi farklı dönemlerde mümkün olan ve örneklik teşkil eden anlatılardır.²⁶ Âdem kıssası da tarihî kıssalar arasında kabul edilmektedir.²⁷ Anlatıdaki Âdem, hem Tevrat'ta hem de Kur'ân'da ilk insan olarak kabul edilen ve cennet ile dünya hayatını yaşamış bir varlıktır. Bazı kıssaların gerçekten yaşanmışlığı konusu tartışmalıdır; kimileri için asli günah ve düşüş tarihteki gerçek olaylar olmayıp, günahın evrenselliğini açıklamak için kullanılan sembolik veya mitolojik bir kategoriye²⁸ meseleyi bu bağlamda değerlendirmek bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

4. Âdem ile Havva Kıssası

Âdem ile Havva kıssası Eski Ahit Tevrat'ın Tekvin (Yaratılış) kitabının "İnsanın Günahı" başlığı altındaki 3. bölümünde şu şekilde geçmektedir:

"RAB Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı. ... RAB Tanrı Aden bahçesine bakması onu işlemesi için Âdem'i oraya koydu. Ona, "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin." diye buyurdu, "Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün."²⁹ Âdem de karısı da çıplaktılar, henüz utanç nedir bilmiyorlardı. RAB Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı ylandı. Yılan kadına, "Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?" diye sordu. Kadın, "Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz" diye yanıtladı, "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi." Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi, "Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız." Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. RAB Tanrı Âdem'e "Neredesin?" diye seslendi. Âdem, "Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim" dedi. RAB Tanrı, "Çıplak olduğunu sana kim söyledi?" diye sordu, "Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?" Âdem, "Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim" diye yanıtladı. RAB Tanrı kadına, "Nedir bu yaptığın?" diye sordu. Kadın, "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim" diye karşılık verdi. ... RAB Tanrı Âdem'le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra, "Âdem iyiyle kötüyü

²⁶ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1995), 72.

²⁷ İdris Şengül, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/498.

²⁸ Martin Luther King Jr. Papers 1954-1968 (MLKP-MBU), "The Theology of Reinhold Niebuhr". Howard Gottlieb Archival Research Center, Boston University, Boston, Mass. (Erişim 23 Ağustos 2025).

²⁹ *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. (Korea: Yeni Yaşam Yayınlar, 2016), Tekvin 2: 8-17.

*bilmekle bizlerden biri gibi oldu” dedi. ... Böylece RAB Tanrı yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Âdem’i Aden bahçesinden çıkardı. ...”.*³⁰

Kıssa Kur’ân’da ise aşağıdaki gibi yer almaktadır:

Biz daha önce ÂdemDen söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik. ³¹“Ey Âdem! Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin! Burada sana acıkmak da yok çıplak kalmak da. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın” dedik.³²“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik. Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve “Rabbimiz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi. Onlara, “Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim” diye de yemin etti. Böylece ikisini de şeytan ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar.³³ ... Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.³⁴ Rableri onlara, “Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık düşman olduğunu söylemedim mi? diye seslendi. Dediler ki: “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”³⁵ “Şeytan orada onların ayağını kaydırda da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.” dedik. Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu ...”.³⁶ ... Onu seçkinlerden kıldı ve doğru yola yöneltti.³⁷

Öztürk Kur’ân ayetlerinde geçen cennet kavramını metafizik bir bağlamda ele almanın doğru olmadığını vurgulayarak böyle bir yaklaşımın “Allah’ın insanla oyun oynaması” anlamına geleceğini ifade etmektedir.³⁸ Ancak kutsal metinlerde geçen ifadelerin mahiyetleri veya doğruluklarını incelemek bu çalışmanın kapsamı dışında olduğu için psikolojik bir yaklaşımla insana yansımalarını anlama gayreti ile ayetlerin yorumlanması daha uygun kabul edilebilir. Din psikolojisi açısından da ayetler ele alınırken cennetten düşüşün “bolluk ve bereket içindeki bir hayat ortamından başka bir ortama, yani daha çetin hayat şartlarının tecrübe edildiği başka bir ortama yahut

³⁰ Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma, Tekvin 3: 1-23.

³¹ Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-Taha 20/115.

³² Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-Taha 20/117-119.

³³ Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-A’râf 7/19-22.

³⁴ Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-Taha 20/121.

³⁵ Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-A’râf 7/19-23.

³⁶ Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-Bakara 7/35-37.

³⁷ Kur’ân Yolu. (Erişim 17 Haziran 2025), el-Taha 20/122.

³⁸ Mustafa Öztürk, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal* 1/2 (2004), 151-186, 176-177.

“durum” a intikal etmek”³⁹ şeklinde anlaşılması ahlaki yaralanma çerçevesinde bir sorun teşkil etmeyebilir.

Tevrat ve Kur’ân perspektifinden kıssaya bakıldığında yasak ağaca yaklaşma günahı, şekli, sonuçları ve işleyen ile günah işlemeye sebep olanlar bakımından farklıdır. Tevrat’ta Havva’nın yılan tarafından, Âdem’in ise Havva tarafından kandırılması söz konusudur.⁴⁰ Ancak Tevrat’ta yer alan bir başka ayetten⁴¹ yılanın şeytan olduğu anlaşılmaktadır.⁴² Kur’ân’a göre ise Âdem, ilk günahı Havva’nın teşviki ile işlemez. İkisi de şeytan tarafından kandırılmakta⁴³ ve hata işlemektedirler.⁴⁴ Hatta Kur’ân ayetinin muhatabı Âdem’dir ve dolayısıyla asıl sorumluluk sahibi olarak şeytanın kendisine doğrudan seslenerek Havva’ya bir hitapta bulunmadığı söylenebilir.⁴⁵ İki kaynaktaki kıssa farklılığının en önemli yönlerinden biri de asli günah inancı ve aiftir. Âdem ile Havva’nın işledikleri günah kıyamete kadar tüm yeni doğan bebeklere geçmekte ve vaftiz olana kadar günahkârlık devam etmektedir. Hristiyanlığın bu temel öğretisinin aksine İslam’a göre Âdem Rabbinden aldığı kelimelerle tövbe etmesi neticesinde günahlarından arınmıştır.⁴⁶

Kutsal metinlerde yer alan anlatılar, bireylerin ahlaki ve manevi yapılarını şekillendiren güçlü semboller takdim ederler. Aynı zamanda bilinçdışı süreçlerin dışavurumu ve içsel çatışmaların yansıtılması bakımından psikodinamik açıdan işlevseldirler. Âdem ile Havva kıssası, klasik teolojik metinlerde insanın Tanrı karşısındaki konumunu ve Tanrı ile ilişkisini anlamak için sıkça başvurulmuş sembolik bir anlatıdır. İnsanın ahlaki bilinçlenme sürecine dair ise arketipsel bir model sunar. Özellikle insan merkezli Tanrı anlayışı olarak tanımlanan antroposentrik teoloji, Tanrı-insan ilişkisini özgürlük, bilinç ve sorumluluk temelinde ele alır. Bu çerçevede kıssa, geleneksel bir “düşüş” anlatısından ziyade, insanın özgür iradesini deneyimleyerek ahlaki bir özneye dönüşümünü sembolize eden bir gelişim süreci olarak okunabilir.⁴⁷ Ahlaki yaralanma açısından bu bakış açısı önemlidir; çünkü kişi kendi eylemlerinden sorumlu bir özne hâline geldikçe, bu eylemlerin yarattığı içsel çatışmalarla yüzleşme kapasitesi de artar. Günah, bir nevi insanın özgürlükle tanışmasının, onun sorumlulukla yüzleşmesinin bir sonucudur. İnsanın özgürlüğü, ona Tanrı karşısında sorumluluk yükler; ancak insan çoğu zaman bu sorumluluğu yerine getirmeyip ya kendi sınırlılığını

³⁹ Öztürk, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, 179.

⁴⁰ *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*, Tekvin 3: 1-23.

⁴¹ *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*, Vahiy 12: 9.

⁴² Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/362.

⁴³ *Kur’ân Yolu*. (Erişim 17 Haziran 2025), el-A’râf 7/20.

⁴⁴ *Kur’ân Yolu*. (Erişim 17 Haziran 2025), el-Bakara 7/36.

⁴⁵ Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 16/ 545.

⁴⁶ Bolay, “Âdem”, 1/362.

⁴⁷ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II.

inkâr eder ya da sorumsuzca davranır.⁴⁸ Âdem ve Havva'nın yasağı ihlal etmesi ise, yalnızca bir itaatsizlik değil, ahlaki farkındalık kazanımının bedeli olarak okunabilir.

Âdem ile Havva kıssasında yer alan Tanrı'nın "iyi ve kötüyü bilme ağacından yeme" yasağı, bu kısa çerçevesinde ahlaki sınırın temsilidir. Yasağın çiğnenmesiyle birlikte gelen "çıplaklık farkındalığı" ve utanma ise, psikodinamik açıdan bireyin benlik farkındalığı kazanmasıyla başlayan içsel bir çatışmayı simgeler. Psikanaliz perspektifinde Freudyen anlamda bu durum, süpereo'nun gelişmesiyle birlikte vicdanın devreye girmesi olarak yorumlanabilirken din psikolojisi açısından bu farkındalık, bireyin kendi ahlaki değerleriyle yüzleşme ve Tanrı'yla olan bağında kırılma anına işaret eder. Burada suçluluk duygusu sadece bir yasağın ihlali değil, aynı zamanda manevi bağın kopuşu ve kimliğin, benliğin çözülmesi anlamına gelir. Ahlaki yaralanma bağlamında manevi bağın kırılması ve kimlik kaybı, bireyin manevi düzeyde bir sarsıntı yaşamasına neden olabilir.⁴⁹

Din psikolojisi perspektifinden ele alındığında bu kıssa, yalnızca bir günah anlatımı değil, aynı zamanda insanın kendi sınırlarını, özgürlüğünü ve sorumluluğunu deneyimleyişinin dramatik bir anlatımı olarak nitelendirilebilir. Ahlaki yaralanma da benzer şekilde, bireyin insan oluşunun sınırlarını ve yükümlülüklerini acı bir biçimde fark etmesine neden olur. Âdem ile Havva kıssası, ahlaki yaralanmanın dinî ve varoluşsal kökenlerini sembolik düzeyde anlamlandırmak için zengin bir kaynak sunar. Kıssa, insan seçimlerinin manevi ve psikolojik sonuçları ile ahlaki yaralanma kuramı arasında bir köprü kurmak açısından değerlidir. Bu bağlamda, kıssanın ihlal, ahlaki öz-farkındalık, günah, suçluluk, utanç, yabancılaşma, cennetten kovulma, dengesizlikle denge arasındaki köprü, Tanrı'nın affına kavuşma ve iyileşme gibi temalar üzerinden incelenebileceğine karar verilmiştir.

5. Kıssadaki Ahlaki Yaralanma İzleri

Âdem ve Havva'nın Tanrı'nın yasağını çiğnemesiyle başlayan "düşüş" anlatısı, din psikolojisi açısından bir ilk ahlaki yaralanma prototipi olarak okunabilir. Kıssada geçen utanç, gözlerin açılması, çıplaklığın fark edilmesi, benliğin ifşası ve öz-bilinçli suçluluğun başlangıcı gibi unsurlar dikkat çekicidir. Kıssa, bireyin kendine dair bilinç geliştirmesine ve ahlaki bir ihlalin farkına vararak utanma tepkisi vermesine işaret eder. Din psikolojisi bağlamında bu durum, suçluluk duygusunun içe dönük bir yansıması olan utanç ile bağlantılıdır. Bu tür duygular, bireyin benliğini ve bütünlüğünü tehdit eden derin ahlaki çatışmalarla ilişkilidir. Tanrı'nın bahçede yürümesi Tevrat'ta antropomorfik bir anlatım ile geçer. Saklanma ve yabancılaşma, Onun geldiğini duyunca Âdem ile Havva'nın çalırların arasına gizlenmesi, Tanrı'yla kurulan bağın bozulduğunun ve manevi kopuşun başladığının göstergesidir.

⁴⁸ Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man: A Christian Interpretation*. (Vol. I. New York: Scribner, 1941), 1982-1985.

⁴⁹ Litz vd., "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans", 698.

Litz ve arkadaşlarının⁵⁰ ahlaki yaralanma modeline göre, birey ahlaki sınırları ihlal ettiğini düşündüğünde, Tanrı'yla ya da kutsal olana yönelik bağında bir yabancılaşma hissi yaşayabilir. Cezalandırılma ve dışlanma, Tanrı tarafından cennetten kovulma, ahlaki bir sınırın ihlaline karşılık gelen, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir kutsal mekândan ve topluluktan dışlanma deneyimini temsil eder.⁵¹ Bu, kendilik değerinin zedelenmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda, kıssada yer alan utanç, korku, saklanma, yetersizlik ve cezalandırılma gibi unsurlar, bireyin Tanrı, kendilik ve ötekiyle olan ilişkilerinde yaşadığı içsel kopuşu gözler önüne serer. Bu unsurlar aynı zamanda modern ahlaki yaralanma literatüründeki psikolojik semptomlarla da örtüşür. ⁵²Tüm bunlar, maneviyatın değişimi veya kaybı, Tanrı'ya dair olumsuz yüklemeler,⁵³ Tanrı ile bağın zarar görmesi, içsel bütünlüğün bozulması ve manevi duygularda bir yara alma hâli olan ahlaki yaralanmanın manevi semptomları ile de denk düşer. Bu nedenle düşüş anlatısı, hem bireysel hem de kolektif düzeyde yaşanan ilk ahlaki yaralanma örneği olarak değerlendirilebilir.

Kıssa, ahlaki yaralanma bağlamında dört basamakta ele alınabilir: Tevrat ve Kur'an'da Âdem ile Havva'nın öncelikle bir yasak ile karşı karşıya kaldıkları anlatılır. Bundan sonraki ilk aşama kendilerine konan kuralı ihlal etmeleri ve farkındalık yaşamalarıdır. Âdem ve Havva'nın yasağı ihlal etmeleri, ilk bilinçli ahlaki eylem ve aynı zamanda ahlaki ihlal olarak değerlendirilebilir. Bu durum, bireyin kendi değer sistemini ihlal etmesinin sembolik temsili gibidir. İkinci olarak işledikleri günah sebebiyle suçluluk ve utanç hissettikleri, saklanma eylemi sergiledikleri ve yabancılaşma yaşadıkları görülür. Eylemin ardından gelen utanç ve Tanrı'dan saklanma, ahlaki yaralanma yaşayan bireylerde gözlenen içe kapanma, sosyal izolasyon ve yabancılaşma tepkileriyle örtüşür. Burada Tanrı'dan kaçış, bireyin kendi içsel ahlaki merkezinden uzaklaşması olarak da yorumlanabilir, bu durum öze dönüşün tam tersi olarak ifade edilebilir. Üçüncü aşamada cennetten kovulmaları ve bir manevi kriz yaşamaları söz konusudur. Cennetten düşüş, yalnızca fiziksel bir mekândan değil, aynı zamanda bir anlam ve bütünlük hissinden de kopuştur. Bu durum ise, ahlaki yaralanma yaşayan bireylerin yaşadığı anlam krizine benzemektedir.

İlk üç aşamada ortaya çıkan temalar birbirleri ile içiçe geçmiş bir örüntü gibidir, her bir aşamadaki unsurlar bir diğerini tetikler veya etkiler. Dördüncü ve son aşamada ise kendilerine sunulan bir fırsat ile adeta yeniden doğdukları, affedildikleri, nimetlendirildikleri ve dengesizlikten dengeye geçtikleri anlaşılmaktadır. Ahlaki yaralanmanın iyileşme sürecinde potansiyel etkilerden biri olan Tanrı'nın affı söz konusudur. Kur'an'da geçtiği şekliyle Âdem, Tanrı'dan öğrendiği şekli ile tövbe ederek

⁵⁰ Litz vd., "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans", 698.

⁵¹ *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*, Tekvin 3: 1-23.

⁵² Lindsay B. Carey,- Timothy J. Hodgson, "Chaplaincy, Spiritual Care and Moral Injury: Considerations Regarding Screening and Treatment", *Frontiers in Psychiatry* 9/619 (2018), 3.

⁵³ Drescher vd., "An Exploration of the Viability and Usefulness of the Construct of Moral Injury in War Veterans", 9.

O'na yönelmekte ve affedilmektedir. "Kıssada, yapılan hatalara ve işlenen günahlara karşı gerçekleştirilen samimi pişmanlığın, Tanrı'nın affına mazhar olma konusunda ne denli önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır".⁵⁴ Metinde geçen yasak elmanın psikodinamik temsili arzu ve sınır ihlali, ahlaki yaralanma görünümü ise değer ihlali ve suçluluk olarak anlaşılabilir. Çıplaklık unsuru psikodinamik açıdan benlik farkındalığı iken ahlaki yaralanma açısından utanç ve kendilik yargısı şeklinde okunabilir. Saklanma olgusu psikodinamik boyutta savunma mekanizması ve kaçınma, ahlaki yaralanma bağlamında manevi yabancılaşmadır. Cennetten çıkarılma ise psikodinamik perspektiften ayrılık ve kayıp gibi görünürken ahlaki yaralanmadaki görünümü varoluşsal yalnızlık ve onarım ihtiyacıdır. Aşağıdaki alt başlıklarda bu aşamalar daha ayrıntılı incelenmektedir.

5.1. İhlal, Çıplaklık ve Ahlaki Öz-Farkındalık

Kutsal metinlerdeki Âdem ile Havva kıssasında, Tanrı'nın bir yasağına karşı gelme ve bu yasağı uymamanın sonuçları vurgulanır. Ancak bu süreçte yaşananlar psikolojik açıdan ayrıntılı bir şekilde değerlendirilebilir. Psikanalize göre ego bebeğin doğumuyla beraber ortaya çıkar ve şekillenmeye başlar.⁵⁵ Her ne kadar kutsal kitaplardan anlaşıldığı kadarıyla Âdem'in yaratılışı bir doğum ile başlayan bebeklik ve sonraki gelişim dönemlerini geçirmeyen bir şekildeyse de psikodinamik yaklaşıma göre, konulan kural ve yasak karşısında insan, arzu nesnesi ile süperegö arasında kalarak bir çatışma yaşar. Ego, düşünme, karar alma ve dürtüleri kontrol etme süreçlerinde merkezî bir öneme sahiptir. İd'in içgüdüsel istekleri ile süperegönün ahlaki talepleri ve gerçeklik koşulları arasında denge kurma çabasıdır ve bu çaba yoğun bir içsel baskı ortaya çıkarır. İd'in enerjisinden beslenen ego ondan bağımsız olamaz ve onunla sürekli etkileşim içinde varlığını sürdürür.⁵⁶ Yasak meyveden yeme eylemi, bu ilişkiyi yansıtırken hem Tanrı'nın iradesine karşı gelme, itaatsizlik ve ihlal hem de insani özgür iradenin ve ahlaki bilincin başlangıcı olarak okunabilir. Bu durum kimi zaman hataen, bazen de kasıtlı bir şekilde ortaya çıkabilir. Yasak meyvenin yenmesiyle başlayan süreç, bireysel ahlaki farkındalığın uyanışına işaret eder. Fromm'a göre sembolik olan bu kıssa, "insanlığın ilk uyanış ve itaatsizlik cesaretini anlatır. İtaatsizlik cesareti göstermekle ve Tanrı'ya başkaldırarak insanlık, tüm risk ve zorluklarına karşın ilk özgürlüğü elde etmiş" olur.⁵⁷ Jung'a göre ise yasak meyveden yeme eylemi iyi ve kötüyü bilme bilinciyle birlikte, ahlaki bilinç ve toplumsal farkındalığın ortaya çıkmasını temsil eder. Çıplaklığın fark edilmesi ise, insanın etik, toplumsal ve cinsiyet farkındalığına ulaşmasının doğal bir sonucudur.⁵⁸

Çıplaklığın farkındalığı ilk kez kendilik bilincinin ve mahremiyet duygusunun ortaya çıktığını gösterir. Farkındalık da kişinin özgür bir insan olmasını tetikler. Kendi

⁵⁴ Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", 76.

⁵⁵ Elizabeth L. Auchincloss – Eslee Samberg, *Psychoanalytic Terms and Concepts*. (New Haven, London: Yale University Press, 2012), 83.

⁵⁶ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*. (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998), 46.

⁵⁷ Karacoşkun, "Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kuramı Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kıssaları", 84.

⁵⁸ Charne', "Adam and Eve", 9.

özgür iradesi ve bilinciyle seçim yapan birey kendi sorumluluğu altında hareket etmeye başlamış olur. Aksi durumlarda robot gibi kendisine kodlananları gerçekleştirir⁵⁹ veya sorgulamadan atalarının dinine uymak gibi davranış sergiler. Âdem ile Havva'nın yaptıkları tercihlerde aslında kendilerine verilmiş olan özgür iradelerini kullandıkları, ancak çıplaklık ile bu iradelerinin ve kendiliklerinin farkına vardıkları söylenebilir. Âdem ile Havva'nın yasak ağaca yaklaşımlarının ardından gözlerinin açılması ve çıplaklıklarının farkına varmaları, ahlaki öz-farkındalığın simgesel bir ifadesidir. Bu durum, yalnızca bir davranışın fark edilmesi değil; o davranışın içerdiği etik anlamın ve sonuçlarının içsel düzeyde idrak edilmesi anlamına da gelir. Ahlaki yaralanma literatüründe bu tür bir farkındalık, bireyin kendi etik benliğiyle ilişkisine zarar verdiği kırılma anı olarak tanımlanabilir.⁶⁰ Ahlaki yaralanma yaşayan bireyler, çoğu zaman kendi içsel yargıçıları tarafından mahkûm edilir ve affetme yetilerini yitirirler.⁶¹ Küssada da Tanrı'nın doğrudan bir cezalandırmasından önce, kişinin kendi utancı tarafından yönlendirilen bir içsel benlik ortaya çıkar. Benlik, kendisiyle ilişkili olan ve görevi bir benlik hâline gelmek olan, sınırlı ve sınırsız olanın bilinçli sentezidir; bu görev ancak Tanrı ile ilişki içinde gerçekleştirilebilir.⁶² "Benliğin belirleyici unsuru bilinçtir, yani öz-bilinçtir. Bilinç ne kadar güçlü ise, benlik de o kadar büyüktür; bilinç ne kadar güçlü ise, irade de o kadar kuvvetlidir."⁶³

Jungçu yaklaşıma göre kıssanın bireyin bir nevi ebeveyn otoritesinin koruyuculuğundan ayrılıp kendi yaşam yolunu kurması için gerekli olan psikolojik ayrılma sürecini anlattığı da söylenebilir. İnsan, ancak bu kopuş sayesinde bilgi edinme, sorumluluk alma ve yeni ilişkiler kurma kapasitesini geliştirir. Bu nedenle Tanrı gibi olmayı istemek nedeniyle yaşanan ayrılık, Tanrı'ya karşı bir isyan değil; insanın olgunlaşma ve kendi benliğini gerçekleştirme sürecinin bir parçasıdır.⁶⁴ Âdem ile Havva'nın itaatsizliği, Fromm'a göre Tanrı'nın ilahi tasarısının bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Zira bu olay aracılığıyla insan, öz-farkındalık sahibi olarak kendi tarihini inşa etme, gelişim sürecini sürdürme ve doğa ile bütünleşmiş, bireyselleşmemiş bir varlık olmaktan çıkıp tam anlamıyla olgunlaşmış bir birey konumuna erişme imkânını elde edebilecektir. Fromm, cinsel organları fark ederek utanmadan ziyade "ayrılık ve farklılıklarıyla birlikte her erkek ve kadının, kendi bireyselliklerinin ve karşıdakilerin ayrı bir birey olduğunun farkına varmaları"nın söz konusu olduğunu vurgular.⁶⁵

⁵⁹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 486-487.

⁶⁰ Litz vd., "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy", 698.

⁶¹ Drescher vd., "An Exploration of the Viability and Usefulness of the Construct of Moral Injury in War Veterans", 11.

⁶² Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 183, 190.

⁶³ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 182-183.

⁶⁴ Charney, Stuart, Z. "Adam and Eve", 9.

⁶⁵ Karacoşkun, "Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kuramı Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kıssaları", 88.

İnsanın olgunlaşma sürecinin temel koşulu, kişinin kendisi hakkında derin bir farkındalık geliştirmesi ve gerçekçi bir bakış açısına sahip olmasıdır.⁶⁶ Başka bir ifadeyle, bireyin psikolojik olgunluğa ulaşabilmesi, kendi iç dünyasını doğru biçimde değerlendirme ve kendilik algısında bütünlük kazanmasıyla mümkündür. Âdem ile Havva kıssasında da çıplaklık öz-farkındalığı sağlar. Jung’a göre de Âdem ile Havva kıssası insan bilincinin gelişimi ve bireyleşme süreci etrafında şekillenir. Cennet bahçesi, Jungcu literatürde insanların başlangıç hâlini temsil eden arketipsel bir “bütünlük” durumudur. Bu bütünlük, insan yaşamının hem ilk hem de nihai amacını temsil eder. İnsan bilincinin doğuşunda, benlik ile doğa, Tanrı ve bilinçdışı arasında henüz ayrım bulunmayan bir birlik hâli söz konusudur.⁶⁷

Bu bağlamda Âdem ile Havva kıssası, insanın özgürlük ve sorumluluk temelli ahlaki bir varlık hâline gelme sürecini dramatik biçimde yansıtan bir anlatı olarak öne çıkar. Kıssada yer alan ahlaki öz-farkındalık, günah deneyimiyle edinilen içsel dönüşüm ve antroposentrik teolojik yaklaşım çerçevesinde, ahlaki yaralanmanın hem bireysel hem kolektif düzeyde nasıl şekillendiğine dair derin bir kavrayış sunar.

5.2. Günah, Suçluluk, Utanç, Saklanma ve Yabancılaşma

Ortaya çıkan öz-farkındalık hâli, bireyin yalnızca etik sorumluluğuyla değil, aynı zamanda varoluşsal düzeyde bir yabancılaşmayla da yüzleşmesine yol açar. Ahlaki yaralanma sadece dışsal bir kuralın çiğnenmesi değil, içsel bir değerler sisteminin ihlalidir. Kıssada bu durum, hata ile yapılan veya ilk günah olarak değerlendirilen yasağın çiğnenmesi eylemi ve günahın algılanması, ardından gelen suçluluk ve utanma duyguları, Tanrı’dan saklanma, yabancılaşma ve suç atma davranışlarında ve içsel kopuş ve manevi mahrumiyetin metaforik ifadeleri olarak anlaşılabilir. Burada günah, Tanrı’ya karşı bir eylem olmakla birlikte, aynı zamanda insanın kendi içsel ahlaki sınırlarını ihlal etmesinin bir ifadesidir. Günahın tam olarak günah olduğunun farkına varılması çıplaklıkla beraber gelen öz-farkındalığın ardından gerçekleşir. Nitekim bir hatanın veya günahın işlenmesi ile o hataya veya günaha yüklenen anlam farkındalığı birbirinden farklı durumlardır. Bunun yanı sıra insanın asıl amacının Tanrı’ya itaatsizlik yapmak veya isyan etmek olmadığı, kendisine yememesi emrolunan ağaç hakkında duymuş olduğu bilgilerle onu bir fırsat olarak görerek bilgelik ve ebedi yaşam inancına kapıldığı ve günahı işlemeye cüret ettiği söylenebilir.⁶⁸

İnsanla Tanrı arasındaki bağı zayıflatan, bireyi manevi olarak bağı olduğu ve huzur bulduğu Tanrı’dan uzaklaştıran ya da bu kopuşun eşiğine getiren tüm davranışlar günah kapsamındadır.⁶⁹ Freud, günah kavramını kabul etmez. Ona göre birey, hayalî Tanrı figürünün misillemede bulunacağına inandığı için, ibadetlerini veya dinsel

⁶⁶ Hayati Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*. (İstanbul: DEM Yayınları, 2009), 53.

⁶⁷ Charmé, “Adam and Eve”, 9.

⁶⁸ Mustafa Tural, “Psiko-Fenomenolojik Açıdan İslam’da Arınma Ritüeli”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 8 (2023), 91.

⁶⁹ Asım Yapıcı, *İslam’da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 27.

yükümlülüklerini yerine getirmediginde yoğun bir suçluluk hissi yaşar. Başka bir ifadeyle, günahkârlık duygusu Freud açısından psikolojik bir yanılsamanın ürünüdür; insanın Tanrı'yı kendi zihinsel tasarımı içinde kurgulamasından kaynaklanır.⁷⁰ Bazı Hristiyanlar, günahın bir bakıma Tanrı'yı incittiğine veya üzdüğüne inanır; Tanrı'nın "kalbi"nin kırılması gibi mecazi ifadelerle bunu dile getirirler. Tanrı'yı kişisel bir ilişki kurulan biri olarak tasavvur etmek, günah işlendiğinde ek bir suçluluk kaynağı yaratır: Böyle kişiler yalnızca öz-denetimi sağlayamamış ya da ahlaki kuralı çiğnemiş olmaktan dolayı değil, aynı zamanda günahlarının Tanrı'yı olumsuz etkilediğine ve Tanrı'yla olan ilişkilerini tehdit edebileceğine inandıkları için de suçluluk hissederler.⁷¹ Hristiyan doktrine göre günahın kaynağı, insanın, varoluşunun sınırlı ve belirli karakterini reddetmesidir.⁷² İnsanın hem sınırsız hem sonlu, hem özgür hem de bağlı yaratılmış bir varlık olması durumu tüm dinlerin temelini oluşturmaktadır.⁷³ Ancak insanın bu paradoksal yapısı onu yaratıcı yaptığı gibi kendisinde kaygı da meydana getirebilir.⁷⁴ Bu kaygı ile insan, zayıflıklarını güçlendirmeye, sonluluğunu sonsuzluğa çevirmeye çalışır. Yani Tanrı'ya yönelme şeklindeki niteliksel bir dönüşüm yerine sonsuzluğu arama şeklinde niceliksel bir çıkış arar. Kendi gücüyle bağımsız bir benlik kurmaya çalışır ki bu sahte bir benliktir. Anlık ihtiyaçlar ve keyiften ibaret olan bu sahte benliğe bağlanmak insanı gerçek özünden uzaklaştırır.⁷⁵ Bu durum, din psikolojisinde suçluluk ve utanç duygularının kaynağı olarak da ele alınır.

Günah kavramı, beraberinde suçluluk duygusunu da doğurur. Bu duygunun ortaya çıkabilmesi için bireyin, doğru ile yanlış ayırt edebilecek bir dinî ya da ahlaki farkındalığa sahip olması gerekir. Değer yargılarının oluşması ve sorumluluk bilincinin gelişmesi, insan benliğinin doğal gelişim sürecinin bir parçasıdır.⁷⁶ Suçluluk, bireyin kendi eylemlerinin ya da eylemsizliğinin olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına katkıda bulunduğuna inanmasıyla ilişkili gerçek ya da hayalî ahlaki ihlalleri kapsar. Bu deneyimin merkezinde sorumluluk duygusu ve derin bir pişmanlık hissi yer alır.⁷⁷ Suçluluk ve utancın temel farklılığında kendilik merkezî bir rol oynamaktadır. Utanç, kişinin benliğinin kötü olduğu düşüncesine odaklanırken, suçluluk bireyin davranışlarının kötülüğü üzerinde durur.⁷⁸ Utançta "Ben kimim?" gibi olumsuz bir kendilik değerlendirmesi ortaya çıkarken suçlulukta ise "Ben ne yaptım?" gibi davranışın açıkça

⁷⁰ Ali Köse, "Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/285.

⁷¹ F. Raymond Paloutzian- Crystal, L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (New York: The Guilford Press, 2005), 428.

⁷² Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 189.

⁷³ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 190.

⁷⁴ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 194, 266.

⁷⁵ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 267.

⁷⁶ Köse, "Günah". 14/285.

⁷⁷ Avinash De Sousa, "Guilt: The concept and facets seen in clinical practice". *Ann Indian Psychiatry* 7, (2023), 3.

⁷⁸ Tjeert Olthof, "Themes in Current Psychological Research on Shame", *The Moral Psychology of Shame*. ed. Alessandra Fussi – Raffaele Rodogno (London: Rowman & Littlefield, 2023), 1-24, 5.

kınanması durumu gözlenmektedir.⁷⁹ Suçluluk duyguları pişmanlık ya da vicdan azabı hislerini içerir. Suçluluk yaşayan kişiler, belirli bir yanlış üzerinde sürekli olarak düşünme, tekrar tekrar hatırlama, farklı davranmayı dileme ya da işlenmiş olan kötü fiili bir şekilde geri alma arzusu duyarlar. Utanç, gizlenme ya da kaçış eğilimini harekete geçirirken; suçluluk genellikle itiraf, özür dileme ve verilen zararı telafi etmeye yönelik onarıcı eylemleri teşvik eder.⁸⁰

Günah, suçluluk, ceza, kefaret, doğru ve yanlış, iyi ve kötü ile bağışlanma gibi kavramlar, dinsel söylemin hemen her geleneğinde temel bir yer tutar. Birçok insan için bu temalar, dinin özünü oluşturur ve böylece ahlaki düzenin din aracılığıyla doğrulanmasına katkı sağlar. Şeytan ve cin gibi inanç unsurları—pek çok dinî gelenekte görüldüğü üzere—bireyin suçluluk duygusunu kendisi dışındaki varlıklara yüklemesine imkân tanıyarak psikolojik bir rahatlama sunar.⁸¹ Suçluluk ve utanç duygularını tecrübe eden bireyler için durumla mücadele etmek üzere iki başa çıkma mekanizmasından bahsedilebilir. Bunlardan birincisi kaçmak ve saklanmak, ikincisi ise başkasını suçlamaktır.⁸² Kutsal kitaplarda geçen kıssada Âdem ile Havva'nın iki stratejiye de yöneldikleri anlaşılmaktadır. Aslında başvuru olan iki yolda da söz konusu olan farkındalık, bireyin kendi eylemlerine dair ahlaki değerlendirme yapabilmesi ve böylece manevi bir sorumluluk yüklenmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan kıssa, ahlaki yaralanmanın dinî bir mit üzerinden sembolik anlatımını sunmaktadır.

Tanrı'dan saklanma eylemi, yalnızca utanç duygusunun dışavurumu değil; aynı zamanda Tanrı ile kurulan güven ilişkisinin tehdit altında olduğunun bir göstergesidir ve kutsal olana duyulan güvenin olumsuz olarak etkilenmesi anlamına gelebilir. Bu durum, manevi bağın kopuşunu simgeler ve dindar bireylerde olumsuz dinî başa çıkmaya yönelerek ahlaki yaralanma ile bağlantılı bir şekilde Tanrı'yla iletişimden kaçınmaya, dua ve ibadet gibi manevi pratiklerden uzaklaşmaya ve sonuçta manevi yabancılaşma yaşamaya yol açabilir. İbadetlerin azalması, Tanrı'nın affediciliğine olan inancın zayıflaması, içsel manevi değersizlik hisleri, manevi izolasyon gibi sonuçları doğurabilir.⁸³ Yabancılaşma, varoluşçu yaklaşımda izolasyon olarak geçer. Bireyin yalıtımı başka bireyler, varlıklar, dünya ve kendi öz kimliğinden kopuş şeklinde olabilir. Böylelikle kimlik parçalanmasına kadar gidebilen bir süreç ortaya çıkabilir.⁸⁴

Âdem ile Havva kıssasında göze çarpan bir diğer psikodinamik yapı ise savunma mekanizmalarından olan inkâr (denial), yansıtma (projection) ve yön değiştirme

⁷⁹ June Price Tangney – Ronda L. Dearing, *Shame and Guilt* (New York: Guilford Press, 2002), 24.

⁸⁰ June Price Tangney vd., "Are Shame, Guilt, and Embarrassment Distinct Emotions?" *Journal of Personality and Social Psychology* 70/6 (1996), 1957.

⁸¹ Benjamin Beit-Hallahmi– Michael Argyle, *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience* (London – New York: Routledge, 1997), 240.

⁸² Tangney – Dearing, *Shame and Guilt*, 92.

⁸³ Drescher vd., "An Exploration of the Viability and Usefulness of the Construct of Moral Injury in War Veterans", 87, 89.

⁸⁴ Irvin D. Yalom, *Existential Psychotherapy*. (New York: Basic Books, 1980), 355.

(displacement)dir. İnsanlar yaşadıkları olaylara ve çevrelerine uyum sağladıkları süreçlerde başa çıkma yöntemlerine ve savunma mekanizmalarına başvururlar. Her ne kadar başa çıkma ve savunma mekanizmaları arasında bazı örtüşen noktalar bulunsun da, aralarında belirgin kuramsal farklar vardır.⁸⁵ Savunma mekanizmalarının işlevleri acı verici duygu ve güdülerden kaçınma ile içgüdüsel dürtüleri bastırmadır.⁸⁶ Aşırı kullanıldığında gerçekliği çarpıtma durumu ortaya çıksa da, kişiyi yoğun kaygının bozucu etkilerinden korumaya hizmet eden her türlü bilişsel işlem savunma mekanizmasıdır.⁸⁷ Bireyi savunmaya geçiren temel motivler kaygı, suç ve kayıptır.⁸⁸ Anlatıda bu üçü de ön plana çıkar.

Tevrat'ta geçen Tanrı'dan korkup kaçma ve ağaçların arasına gizlenme eylemi, Freud'un işaret ettiği egonun bir tehdit algıladığında verdiği uyarı niteliğindeki doğal bir tepki⁸⁹ olarak okunabilir. Savunma mekanizmaları özellikle bir tehlike durumunun algılanış biçimini dönüştüren çeşitli etkiler şeklinde ortaya çıkar.⁹⁰ Ego tehditle yüzleşmek yerine ondan kaçınmakla kaygıyı azaltmaya çalışır. Kaygının haber verdiği tehlike durumundan uzak durmayı sağlamak üzere çeşitli kaçınma ve savunma stratejileri geliştirir. Ego bunu yalnızca kaygıyı bastırmak için değil, kaygının esas işaret ettiği tehlike alanını psikolojik düzlemde erişilmez kılmak için yapar, bir nevi tehlike sinyali aldığı içsel çatışmayla karşılaşmasını dolaylı şekilde engelleyen psikodinamik bir koruma işlevi gören sistem oluşturur. En ilkel ve temel savunma mekanizması olarak kabul edilen inkâr bireyin dış dünyadan gelen olumsuz gerçeklikleri görmezden gelmesine ve içsel uyarıların oluşturduğu acıyı yeniden yapılandırmasına olanak sağlar.⁹¹ İnkârda benlik açısından tehdit edici bir gerçeği kabul etmeyerek reddetmek söz konusudur. Bazen bu red kısmi olabilir, yani; kişi bir durumu kısmen red kısmen kabul edebilir, ya da inkârın bir boyutu olan olumsuzlamaya göre kişi gerçeği hem algılayabilir hem de buna rağmen reddedebilir.⁹² İnkâr, kıssada her iki figür de yani Âdem ile Havva fiilî sorumluluğu inkâr etmesinde ortaya çıkar.

Teorik olarak inkârdan daha olgun bir savunma mekanizması olarak kabul edilen yansıtma ise içsel ve dışsal uyaranlar arasında ayırım yapma becerisini gerektirir. İyi ve

⁸⁵ Phebe Cramer, "Defense mechanisms in psychology today: Further processes for adaptation" *American Psychologist*, 55 (2000), 637.

⁸⁶ Phebe Cramer, "Understanding Defense Mechanisms", *Psychodynamic Psychiatry* 43/4, (2015), 525.

⁸⁷ Phebe Cramer, "The Development of Defense Mechanisms", *Journal of Personality* 55/4, (1987), 598.

⁸⁸ Phebe Cramer, *The Development of Defense Mechanisms: Theory, research, and assessment*. (New York: Springer-Verlag, 2012), 5.

⁸⁹ Sigmund Freud, *Inhibitions, Symptoms and Anxiety*, çev. Alix Strachey (Great Britain: R. & R. Clark, 1936), 91.

⁹⁰ Hoyle Leigh- Morton F. Reiser, "A General Systems Taxonomy For Psychological Defence Mechanisms", *Journal of Psychosomatic Research* 26/1, (1982), 78.

⁹¹ Phebe Cramer, *Protecting the self: Defense Mechanisms in Action*. (London: Guilford Press, 2006), 44.

⁹² Phebe, *Protecting the self*, 45.

kötü veya doğru ve yanlış standartlarını ayırt edebilmek ile bağlantılıdır. Kişi, kendi kabul edemediği dürtü, niyet veya hatayı dış dünyadaki birine atfeder.⁹³ Anlatıda Âdem'in Havva'yı, Havva'nın da yılanı suçlaması, suçu dışsallaştırma davranışıdır. Burada birey, kendi eylemiyle yüzleşmek yerine, onu başka bir özneye yansıtır. Yani Âdem kendi iradesini yadsır ve sorumluluğu Havva'ya yansıtır. Havva ise kendi arzularını (bilgi, güç, merak) yadsır ve suçu yılanın kendi üzerindeki etkisine atar.

Savunma mekanizmalarından yön değiştirme duygu ve düşüncelerin yönünün değiştirilmesidir. Başka bir ifadeyle anlamlı bir kişiye yönelik duygu ya da düşüncelerin daha nötr bir kişiye kaydırılmasıdır.⁹⁴ Buna göre Âdem ve Havva anlatısında kişi, Tanrı'ya yönelik korku ve suçluluk duygusunu doğrudan yöneltemez. Bu nedenle o duygusal enerjiyi daha güvenli bir hedefe yani birbirine ya da yılan figürüne yönlendirir. Bu da bir tür duygusal enerjiyi güvenli bir hedefe kaydırma savunmasıdır.

5.3. Cennetten Düşüş, Manevi Kriz

Cennetten çıkarılma, insanın yaşadığı ilk ayrılıktır. Bu ayrılıkla farkındalık kazanan bireyin hâli anneden bedensel olarak ilk ayrılışını gerçekleştirmenin ardından ruhsal olarak da tam bir ayrılışla olgunlaşmanın ve bireyselleşmenin başlaması hâli gibidir. Nitekim cennetin psikanalizdeki tekabül ettiği karşılık anne rahmidir.⁹⁵ Düşüş anlatısı genellikle insanın temel kırılmalık ve zaafları üzerinden okunurken⁹⁶ Pruyser psidikodinamik açıdan meseleyi daha farklı değerlendirir. Ona göre yasak ağacın meyvesini yemek insanı Tanrı gibi yapacağı için bu durum insanın kalbindeki narsistik özlemin mitik dildeki ifadesidir. Dolayısıyla ona göre insanın düşüşü zayıflıktan kaynaklanan bir gaflet değil, kibirli bir yükselme çabasının sonucudur. Pruyser insanın zayıflıktan değil güç sebebiyle düştüğünü vurgular. O insanın sürekli Tanrı olmak istediğini ve dinin de bu narsisizm eğilimini sınırlandırmak için emir ve yasaklardan oluştuğunu ifade eder. Üç kitabı dinin de günahın özünde Tanrı'ya karşı bir kibir olduğunu vurguladığına işaret eder.⁹⁷

Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılması, ahlaki tecrübenin dışsal bir tezahürü olarak okunabilir. Ahlaki yaralanma sendromunun bireyde ortaya çıkan en sarsıcı semptomlarından olan ahlaki kaygılar, anlam, amaç ve umut kaybını⁹⁸ Âdem ile Havva kıssasında bulmak mümkündür. Kıssada geçen yasak meyveyi yeme eylemi, yalnızca teolojik açıdan bir günah işlemi olarak değil, aynı zamanda bireyin Tanrı imgesinde, içsel

⁹³ Phebe, "The Development of Defense Mechanisms", 599.

⁹⁴ Leigh – Reiser, "A General Systems Taxonomy For Psychological Defence Mechanisms", 78.

⁹⁵ Erol Göka, *Psikoloji Varoluş Maneviyat*. (Ankara: Kapı Yayınları, 2021), 187.

⁹⁶ Hood vd., *The Psychology of Religion*, 427.

⁹⁷ H. Newton Malony – Bernard Spilka, *Religion in Psychodynamic Perspective: The Contributions of Paul W. Pruyser*. (New Yor: Oxford University Press, 1991), 71-72.

⁹⁸ Fleming, "Complex Moral Injury", 1022-1050. Koenig vd., "Religion and Psychiatry", 160. Michelle Pearce vd., "Spiritually Integrated Cognitive Processing Therapy: A New Treatment for Post-traumatic Stress Disorder That Targets Moral Injury", *Global Advances in Health and Medicine* 7 (2018), 1-7.

değer sisteminde ve manevi kimliğinde meydana gelen derin bir kırılma olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda ahlaki yaralanma, sadece bireyin etik dünyasında bir çatlama yaratmakla kalmaz; aynı zamanda Tanrı ile kurulan ilişki düzeyinde de bir yabancılaşmaya işaret eder. Fromm'a göre de "cennetten atılma olayıyla birlikte birçok şeyin farkına varan insan utanma ve korku duygusunu da fark etmiştir."⁹⁹ Bu nedenle, Âdem ile Havva kıssası, Tanrı tasavvurundaki dönüşüm süreci açısından da kritik bir öneme sahiptir. Nitekim bireyin Tanrı imgesi psikodinamik süreçlerle sürekli şekillenen canlı, etkileşimli ve dinamik bir yapıdır.¹⁰⁰

Fromm'un otoriter olmayan varoluş anlayışına göre, Âdem ile Havva kıssasındaki düşüş olayı yalnızca bir itaatsizlik fişlemesi ve bunun sonucundaki ilahî ceza olarak okunmamalıdır. Otoriter yorum, cennetten çıkarılmayı Tanrı buyruğunun ihlâlüne karşı uygulanan bir yaptırım olarak değerlendirirken; Fromm bu anlatının, insanın benlik bilincinin gelişimine eşlik eden varoluşsal bir yabancılaşmayı temsil ettiğini ileri sürer. İyi ve kötünün bilgisine ulaştıklarında Âdem ile Havva, ilk bütünlük hâllerini kaybetmiş ve birbirlerine yabancılaşmış bireyler olarak kalmışlardır. Sevgi yoluyla yeniden ilişki kuramadıklarında, bu kopuş onları derin bir utanç duygusuna sürükler. Fromm'a göre söz konusu durum, kutsal metinde açık bir "günah" olarak adlandırılmasa bile, ancak aklın ve sevginin tam gelişimiyle, yani insanın kendisi, öteki ve Tanrı ile yeniden bütünleşmesini ifade eden "yeniden bir olma" süreciyle aşılabılır.¹⁰¹ Bu yorum, kıssanın psikodinamik açıdan yabancılaşma, benlik bilinci ve utanç temalarıyla yeniden okunmasına imkân tanımakta ve ahlaki yaralanma literatürüyle dikkat çekici bir paralellik sunmaktadır.

Günahı yabancılaşma (estrangement) ile ilişkilendiren Tillich de Kutsal Kitap'ta direkt geçmese bile Âdem ile Havva kıssasındaki cennetten kovulma sembolü gibi insanın içinde bulunduğu zor durumların çoğunun tasvirinde yabancılaşmanın ima edildiğini belirtir. Günah kişinin ait olduğu şeylerden – Tanrı'dan, benliğinden, dünyasından yabancılaşması, uzaklaşmasıdır, uzaklaşma ise günahıdır. Bu ifade kişisel özgürlüğü, suçluluğu ve sorumluluğu gösterir.¹⁰² Bir eylemi günah yapan, bir yasaya itaatsizlik değil, insanın Tanrı'dan, insanlardan, kendisinden yabancılaşmasının bir ifadesi olmasıdır.¹⁰³

Manevi bağ, bireyin Tanrı, kutsal ya da aşkın olana karşı duyduğu içsel ve duygusal ilişkiyi ifade eder. Din psikolojisi alanında bu bağ, çoğunlukla bağlanma kuramları çerçevesinde ele alınmaktadır.¹⁰⁴ Birey Tanrı'yı bir ebeveyn figürü gibi deneyimleyebilir; bu ilişki güven, sığınma, anlam bulma ve yönlendirilme gibi temel manevi ihtiyaçları

⁹⁹ Karacoşkun, "Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kuramı Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kissaları", 86.

¹⁰⁰ Rizzuto, *Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, 177-178.

¹⁰¹ David M. Wulff, *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*. (New York: John Wiley & Sons, 1991), 598.

¹⁰² Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 46.

¹⁰³ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 47.

¹⁰⁴ Lee A. Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*. (New York: The Guilford Press, 2005).

karşılar. Bireylerin yetiştirilmesinde ebeveyn tutumlarının önemi de göz ardı edilemez. Özgüveni destekleyen, özgürlükçü ve hoşgörülü annelere sahip olan bireylerin Tanrı ile ilişkilerinin yapıcı, olumlu, güvenli ve dinamik olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Ancak Âdem ile Havva kıssasında bir anne baba figürü söz konusu değildir; Tanrı ile direk bir ilişki kurulmuştur. Öncesinde olumlu olan ilişki yasak elma kuralının çiğnenmesi ile olumsuz bir duruma evrilmiştir. Bu evrilme bir geriye gidişten ziyade yeni bir öğrenme fırsatı olarak okunmalıdır.

Tillich de daha önce değinildiği gibi günah kavramını yalnızca yasa ihlali değil, aynı zamanda kendilikten uzaklaşma olarak tanımlar. Ona göre günah, bireyin Tanrı ile olan bağını yitirmesiyle birlikte, kendi varoluşsal merkezinden kopması anlamına gelir.¹⁰⁶ Bu anlayışla bakıldığında, cennetten uzaklaştırılma eylemi, sadece Tanrı'nın cezasından ve fiziksel bir mekândan değil, bireyin kendi içsel merkezinden yani kimliksel ve varoluşsal bütünlük ve anlam duygusundan uzaklaştığı bir manevi kırılma olarak da okunabilir. Rizzuto'nun belirttiği üzere, Tanrı imgesi doğuştan verilmeyen ancak nesne ilişkilerinden türetilen, bilinçli ve bilinç dışı tasavvurlarla kişisel ve kültürel deneyimlerle sürekli işlenen, beslenen ve tekrar tekrar şekillenen içselleştirilmiş psikodinamik manevi bir yapıdır.¹⁰⁷ İster inansın ister inanmasın her bireyin zihninde bir Tanrı imgesi bulunur.¹⁰⁸ Tanrı tasavvuru, önceki yaşantılar, duygusal ve bilişsel potansiyelden etkilenirken¹⁰⁹ ve çevre tarafından şekillenirken, bireyin kendisi, çevresi, doğa ve evren gibi alanlar üzerindeki fikir ve yorumlarını da etkiler.¹¹⁰ Rizzuto'nun klinik vakalarından Tanrı temsiliinin kişinin benlik bütünlüğünü düzenleyici içsel bir yapı olarak işlediği anlaşılır.¹¹¹ Buradan yola çıkılarak bu imgenin sarsılmasının, negatif bir Tanrı tasavvurunu ortaya çıkarabileceği iddia edilebilir. Bu durum psikolojik sağlığa zarar verebilir ve aynı zamanda benlik bütünlüğünde kırılmalara neden olabilir.

Shay, ahlaki yaralanmayı özellikle askerî bağlamda kişinin temel ahlaki inançlarının yıkılması olarak tanımlarken, bu yıkımın sıklıkla otorite figürlerine duyulan güvenin sarsılmasıyla beraber ilerlediğini belirtir.¹¹² Âdem ve Havva'nın otorite figürünün kendilerinden koruduğunu öğrendikleri ağaca/ bilgeliğe ulaşma çabası bir nevi O'na duyulan güvenin sarsıldığını da gösterir. Âdem ile Havva kıssasındaki düşüş mitinde yılan, Tanrı'yı, insanın gözlerinin açılıp iyiyi ve kötüyü bilerek Tanrı gibi olma olasılığına karşı ayrıcalıklarını kıskançlıkla koruyan biri olarak tasvir eder. Böylelikle

¹⁰⁵ Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 40, 43. Akif Hayta, *Allah'a Bağlanmak: Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*. (İstanbul: Onto Yayınları, 2017), 252.

¹⁰⁶ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 61-62, 65-66.

¹⁰⁷ Rizzuto, *Birth of the Living God*, 7-8, 45, 54-96.

¹⁰⁸ Ali Rıza Aydın, "Tanrı Algısına Jungcu Bir Bakış", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 54.

¹⁰⁹ Hızır Hacıkeleşoğlu – Faruk Karaca, "Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/53 (2021), 201.

¹¹⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 41.

¹¹¹ Rizzuto, *Birth of the Living God*, 178-182.

¹¹² Shay, *Odysseus in America*, 59.

insan Tanrı'nın kendisi için koymuş olduğu sınırları çiğneyip aşmaya ayartılmış olur. Günah ve düşüş, kendi sınırlarını aşma ve Tanrı gibi olma çabasından oluşur.¹¹³ Bu durum hem düşmüş durumdaki –Tevrat'ta kabul edildiği kadarıyla bir melek, Kur'an'da geçtiği şekliyle cin¹¹⁴ olan- şeytan hem de insan için geçerlidir.

İnançlar, sadece davranışları değil aynı zamanda benlik yapısını, kimliği şekillendirir. Dindar bireyler için "Ben kimim?" sorusunun yanıtı çoğu zaman dinî inançlarla iç içedir. Manevi kimlik, bireyin kendini dinî ve ahlaki değerler çerçevesinde tanımlama biçimidir. Dolayısıyla kişi ahlaki bir yaralanma yaşadığında, bu sadece geçici bir suçluluk hissini değil, daha temel bir kendilik yitimini, inanç temelli benlik yapısının bozulmasını doğurabilir. Başka bir ifadeyle, ahlaki yaralanma bireyin sadece Tanrı'ya değil, aynı zamanda kendi öz-bütünlüğüne ve kendilik değerine karşı bir tehdit olarak algılanabilir. Manevi kimliğin kırılması, bireyin dinî kimliğine içkin olan "iyi olma", "inançlı olma" veya "kutsal olanla uyum içinde yaşama" gibi benlik temsillerinin zarar görmesiyle ortaya çıkar. "Artık eskisi gibi biri değilim.", "Ben kötü bir insanım.", "Tanrı beni affetmez.", "Tanrı beni sevmiyor, ben artık inancımı hak etmiyorum." veya "Artık inançlı biri değilim." gibi düşünceler, bireyin hem özsaygısını hem de varoluşsal anlam duygusunu zedeleyebilir. Tillich bu durumu kutsaldan uzak düşme ya da varoluşsal suçluluk olarak tanımlar.¹¹⁵ Niebuhr, insanın Tanrı karşısındaki sorumluluğunu temel alan bir antroposentrik teoloji anlayışı geliştirirken, bireyin bu sorumluluğu ihlal etmesi durumunda bir nevi benlik değerinde derin bir çöküş yaşadığını sözleriyle hissettirir. Niebuhr'a göre "düşüş, hayatın 'olan'ı ile 'olması gereken'i arasındaki içsel bir çatışmadır; özgürlüğün insanı teşvik ettiği ideal imkânlarla, aklın yatıştırmak yerine keskinleştirdiği bencillik dürtüsü arasındaki gerilimdir."¹¹⁶

Bu tür bir kırılma, yalnızca suçluluk ya da utançla sınırlı kalmaz; aynı zamanda bireyin yaşamla, anlamla ve kutsalla olan ilişkisinin zedelenmesine yol açar. Niebuhr'a göre insan, Tanrı'nın mutlak otoritesi karşısında özgür ama aynı zamanda sorumlu bir varlıktır. Günah deneyimini Tanrı karşısında insanın özgürlüğünün farkına varmasıyla birlikte ortaya çıkan bir varoluşsal bilinçtir. Bu sorumluluğun fark edilmesi, günah ile birlikte gelen bir farkındalık ve manevi yükümlülük hâlidir, suçluluk duygularını da beraberinde getirir.¹¹⁷ Bu bağlamda, kıssada anlatılan yasağın ihlali, insanın yalnızca Tanrı'ya değil, aynı zamanda kendi benliğine ve sorumluluğuna da ihanetidir. Bu ihanet, günümüzde ahlaki yaralanma yaşayan bireylerde görülen manevi çöküntüyle yapısal olarak örtüşmektedir. Ne var ki kendi sorumluluğuna ihanet eden insan daha sonra başka bir sorumluluk olan dünya hayatıyla mükellef kılınmaktadır.

¹¹³ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 191-192.

¹¹⁴ Harun Işık, "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'a Göre Şeytan", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi BOZİFDER* 13/13 (2018), 36.

¹¹⁵ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 60-62.

¹¹⁶ MLKP-MBU, "The Theology of Reinhold Niebuhr".

¹¹⁷ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 18, 178.

Tillich'in varoluşçu teolojisinde ise bu kırılma, "Tanrı'dan uzak düşme" ya da "varoluşsal suçluluk" olarak adlandırılır. Tillich'e göre birey, bu tür manevi kopuşlarda sadece dinî değil, aynı zamanda ontolojik bir kriz yaşar; çünkü "Tanrı karşısında yabancılaşma", aynı zamanda "kendilik karşısında yabancılaşma" anlamına gelir.¹¹⁸ Bu bağlamda değerlendirildiğinde, manevi bağın ve kimliğin kırılması, ahlaki yaralanmanın yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda derin manevi ve varoluşsal sonuçları olan bir süreç olduğunu ortaya koyar. Âdem ile Havva kıssası gibi kutsal anlatılar, bu sürecin kadim ve arketipsel bir modeli olarak okunabilir. Kıssada Tanrı'dan saklanma, utanç ve kovulma temaları, manevi bağın zedelenmesi ve kimliğin parçalanması gibi deneyimlerin sembolik tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

5.4. Pişmanlık, Tövbe, Dengesizlikten Dengeye Bir Köprü

Piaget, insan gelişiminde dengesizlik (disequilibrium) kavramının önemine vurgu yapar.¹¹⁹ Eğer birey dengesizlik yaşamazsa, yani kişi mevcut şemalarıyla dış dünyanın yeni bilgilerini kolayca açıklayabiliyorsa, hiçbir şekilde uyumsuzluk yaşamıyorsa, bilgi statik kalır; mevcut bilişsel yapısını sorgulama ihtiyacı duymaz ve gelişim de gerçekleşmez. Yani öğrenmenin ve ilerlemenin motoru aslında bu rahatsız edici dengesizliktir. Bir başka ifade ile gelişim için bireyin zihinsel yapılarının sarsılması, mevcut şemalarının yetersiz kalması gerekir. Ancak bu sayede kişi, yeni bir denge (equilibrium) arayışına girer ve daha ileri bir bilişsel düzeye ulaşır. Piaget'nin "dengesizlik - yeniden denge" modeli, ahlaki yaralanmanın da anlaşılmasında güçlü bir analogi sunar.

Ahlaki yaralanma, "utanç, keder, anlamsızlık ve temel ahlaki inançları çiğnemekten dolayı pişmanlık ve vicdan azabı duymayı içeren derin bir ihlal duygusu, içsel bir çatışma ve ruhta meydana gelen bir yara"dır.¹²⁰ Ahlaki yaralanmada, bireyin içselleştirdiği değerler, inançlar ve ahlaki standartlarla, yaşadığı deneyimler arasında çatışma yaşanır¹²¹ ve bu çatışma bir tür ahlaki dengesizlik yaratır. Yani kişi, mevcut şemalarıyla (ahlaki inançlarıyla) yaşadığı olayı açıklayamaz; bilgi işleme kapasitesi zorlanır, hatta aşılır. Bu durum, bireyi ya çözümsüzlüğe, suçluluk ve utanca sürükler ya da yeni bir ahlaki farkındalık düzeyine zorlama potansiyeline sahiptir. Birey bazen bizzat hata yaparak, hatta günah işleyerek bazen başkalarının yanlışlarına tanık olarak ya da bunları duyarak bazen de engellemek isteyip buna güç yetiremeyerek bu dengesizlikle yüzleşir.¹²² Bu yüzleşme, ilk anda travmatik ve yıkıcı olabilir, kısa vadede suçluluk, utanç, öfke, yabancılaşma duygularına, inanç, benlik ve değer sisteminde sarsılmaya yol açabilir. Ancak eğer uygun sosyal ve manevi kaynaklarla desteklenirse, kişinin ahlaki

¹¹⁸ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 65-66.

¹¹⁹ Jean Piaget, *The Development of Thought: Equilibration of Cognitive Structures*, çev. A. Rosin (New York: Viking, 1977), 12-13.

¹²⁰ Rita N. Brock - Gabriella Lettini, *Soul Repair: Recovering from Moral Injury after War*. (Boston, MA: Beacon Press. 2013), xvi, 1.

¹²¹ Jamieson vd., "Military moral injury", 1060.

¹²² Litz vd. "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans", 697, 700.

olgunluğunda bir sıçrama yaşanabilir; uzun vadede bireyi yeni bir anlam, sorumluluk, farkındalık ve ahlaki manevi olgunluk seviyesine ulaşmaya zorlayan bir gelişimsel tetikleyici işlevi görebilir. Bir başka deyişle, ahlaki yaralanma yalnızca yıkıcı bir deneyim değil, aynı zamanda bir tür zorunlu ahlaki gelişim krizi, dengesizlikten dengeye bir geçiş köprüsü olarak da okunabilir.

Âdem ile Havva kıssası da Piaget'nin dengesizlik – yeniden denge sürecini sembolik biçimde gösterir ve ahlaki yaralanma sürecinin din psikolojisi açısından prototipik bir örneği olarak değerlendirilebilir. Kıssada anlatıldığı üzere, Tanrı'nın yasağını ihlal eden ilk insanlar, bu eylemin ardından çıplaklıklarının farkına varmış, utanmış ve Tanrı'dan saklanmaya çalışmışlardır. Bu anlatı, Litz ve arkadaşlarının ahlaki yaralanmayı tanımlarken vurguladığı temel unsurları —ahlaki inançların ihlali, utanç ve yabancılaşma duygusu, benlik algısında kırılma— sembolik bir düzlemde ortaya koyar.¹²³ Nitekim kıssada yaşanan ilk tepki, masumiyetin kaybı ve içsel bir dengesizliğin (disequilibrium) ortaya çıkışıdır.

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında tanımladığı denge – dengesizlik – yeniden denge süreci¹²⁴, bu kıssaya ahlaki bir boyutla uygulanabilir. Yasak meyveden önce Âdem ve Havva bir denge hâli içindedir; Tanrı ile ve kendi varoluşlarıyla uyumlu bir birliktelik yaşarlar. Ancak yasağın çiğnenmesiyle birlikte, mevcut şemaları (masumiyet, suçsuzluk, itaat) yıkılır ve bireyin özüne yabancılaşmasına neden olan bir dengesizlik doğar. Bu aşama, Tillich'in günahı yalnızca Tanrı'ya isyan değil, aynı zamanda insanın kendi varoluşsal özüne yabancılaşması olarak tanımlamasıyla¹²⁵ örtüşür. Böylece kıssa, günahın hem teolojik hem de psikolojik boyutunu içeren çift yönlü bir yabancılaşma sürecini ortaya koyar. Bu dengesizlik süreci, ahlaki yaralanma gibi kısa vadede yıkıcı duygulara yol açsa da, uzun vadede yeni bir bilinç ve olgunluk düzeyine geçişin ön koşuludur. Cennetten çıkarılma, yalnızca bir cezalandırma değil, aynı zamanda bireyin özgürlüğüyle birlikte sorumlulukla da yüzleşmesini zorunlu kılan varoluşsal bir eşiği temsil eder.¹²⁶ Bu yönüyle Âdem-Havva kıssası, ahlaki yaralanmanın yalnızca bir kayıp veya suçluluk deneyimi değil, aynı zamanda yeni bir ahlaki farkındalığa ve manevi olgunluğa geçişin dinî bir anlatısı olarak da okunabilir.

Kur'an'da insanın Tanrı karşısındaki itaatsizliği ile kendine zulmettiğine, Tevrat'ta ise işlediği ilk suç ile kirlendiğine vurgu yapılır. İnsan işlediği günahla ilk temiz ve saf hâlini yitirir.¹²⁷ Buna karşın insan için hala bir çıkış yolunun olduğu haberi verilir: Pişmanlık ve tövbe. Pişmanlık geçmişteki bir durum, koşul ya da yaşantının farklı

¹²³ Litz vd., "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans", 700.

¹²⁴ Piaget, *The Development of Thought*, 20-25.

¹²⁵ Tillich, *Systematic Theology*, Vol. II, 46.

¹²⁶ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 178.

¹²⁷ Mustafa Tural, "Psiko-Fenomenolojik Açıdan İslam'da Arınma Ritüeli", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 8 (2023), 88, 90, 91.

olmasını dileme hâliyle ortaya çıkan duygusal bir tepkidir.¹²⁸ Pişmanlık tüm insanlar tarafından yaptıkları (eylemleri) veya yapmadıkları (eylemsizlikleri) nedeniyle tecrübe edilen yaygın, yoğun, sıklıkla yaşanan ve davranışlar üzerinde önemli etkileri olan bir duygudur.¹²⁹ Ahlaki yaralanmada da eylem veya eylemsizliğin öznesi veya tanığı olmak pişmanlığı doğuran bir durumdur.¹³⁰ Pişmanlığın temel nedenlerinden biri mevcut sonuçlara yönelik sorumluluk duygusudur yani; bireyler kendilerini sorumlu hissettikleri olumsuz sonuçlar karşısında pişmanlık duyarlar.¹³¹ Junga göre ise cennet kaybı, anlatıda pişmanlık duyulan bir keşke değildir. İnsanın kaçınılmaz bir şekilde yaşamak zorunda olduğu ayrışma ve bireyleşme sürecidir. Bu kayıp sayesinde insan dünyadaki kırılganlık ve yabancılaşmayı onarmada Tanrı'nın ortağı hâline gelir.¹³²

Pişmanlığın ardından gelen tövbe, hata ve günahın telafi aracıdır.¹³³ Kişinin işlediği günahların, hataların sorumluluğunu üstlenmesi, çoğunlukla üzüntü, pişmanlık ve suçluluk hislerini beraberinde getirir; bu duygular ise oluşan zararı onarmaya yönelik tövbe edici davranışları kolaylaştırabilir.¹³⁴ Tövbe etmek, bir daha hiç günah işlememek değil, günah eyleminin ardından gelen suçluluk ve pişmanlık duygusu ile ondan arınmadır ve kulluk bilincini diri tutmaktır.¹³⁵ Kendisini günahkâr olarak hisseden bir kişi, eğer tövbe etmeyi seçmez ya da tövbesi sonrasında suçluluk duygusunda bir hafifleme yaşamazsa, zamanla çeşitli psikolojik rahatsızlıklara maruz kalabilir. Dinî temelli psikozların önemli nedenlerinden biri, Tanrı'nın sevgi ve merhamet yönünden çok cezalandırıcı bir biçimde tanınması ve tanıtılmasından kaynaklanır.¹³⁶ Hâlbuki dinler Tanrı'nın çokça affedici olduğunu defalarca vurgular. "Tanrı'dan kusurları için af dileyen kişi, Tanrı'yla olan ilişkisinde kendisi için yeni bir başlangıç yaptığını düşünür".¹³⁷ Tanrı'yı affetmek ve O'nun tarafından affedilmek ahlaki yaralanmanın önemli boyutlarındanır.¹³⁸

Kıssanın sonunda, Kur'an'da geçtiği şekliyle Âdem'in Tanrı'dan aldığı kelimelerle af dilemesi ve bağışlanması, Tevrat'ta geçtiği şekliyle de, Tanrı'nın Âdem ve Havva'ya deriden giysiler yaparak onları örtmesi, hem ilahi merhametin hem de onarıcı sürecin

-
- ¹²⁸ Gary, R. VandenBos, *APA Dictionary of Psychology*. (Washington DC: American Psychological Association, 2015), 896.
- ¹²⁹ Marcel Zeelenberg vd., "The Inaction Effect in the Psychology of Regret", *Journal of Personality and Social Psychology* 82/3 (2002), 314.
- ¹³⁰ Brock – Lettini, *Soul Repair*, xiv, 1.
- ¹³¹ Zeelenberg vd., "The Inaction Effect in the Psychology of Regret", 315-316.
- ¹³² Charme', "Adam and Eve", 10.
- ¹³³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 103.
- ¹³⁴ F. Raymond Paloutzian – Crystal, L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, (New York: The Guilford Press, 2005), 321.
- ¹³⁵ Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/3 (2009), 95.
- ¹³⁶ Köse, "Günah", 14/285.
- ¹³⁷ Ayten, Ali. "Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 115.
- ¹³⁸ Koenig, "Measuring Symptoms of Moral Injury in Veterans and Active Duty Military with PTSD", 160-162.

başlangıcını simgeler. Bu bağlamda, ahlaki yaralanmanın yalnızca yıkıcı değil, aynı zamanda dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğu şeklinde kıssadan psikoterapötik bir çıkarımda bulunulabilir. Ahlaki yaralanma kapsamında bireyin kendini ve yaşadıklarından dolayı sorumlu tuttuğu, kızdığı ve hatta öfkelenildiği Tanrı'sını affedebilmesinin yanı sıra Onun bağışlamasına mazhar olabilme algısı kurtuluş müjdesidir. Tanrı tarafından yönlendirilen dünya hayatı insanın günâhlarından arınıp kendini manevi olarak yenileme süreci olarak görülebilir. Cezanın temel amacı, bireyin işlediği hata ve günahın farkına vararak içsel bir onarım gerçekleştirmesine imkân tanımadır. Bu anlayış, cezalandırıcı değil, onarıcı bir yaklaşımın öngörülmesini de ortaya koyar.¹³⁹ Cennetten düşüş ile kavuşulan dünya nimeti - bir cezaya tekabül ediyor gibi düşünülse de, meşakkatli ve sıkıntılı bir hayat olarak bilinse de ve temeli imtihan da olsa - insanlık için sunulmuş öz farkındalıklı yolculuk olan ve cennete yeniden kavuşmaya vesile olan bir fırsattır.

SONUÇ

Bu çalışma, Âdem ile Havva kıssasının din psikolojisi perspektifinden ahlaki yaralanma kavramıyla ilişkisini inceleyerek, kutsal anlatıların bireysel ve kolektif psikolojik süreçler üzerindeki derin etkilerini ortaya koymuştur. Bulgular, kıssada yer alan “yasak meyveden yeme”, “çıplaklık farkındalığı”, “utanma”, “Tanrı’dan saklanma” ve “cennetten kovulma” gibi temaların, ahlaki yaralanmanın özünü oluşturan ihlal, suçluluk, utanç, yabancılaşma ve anlam kaybı gibi psikolojik ve varoluşsal süreçlerle paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Âdem ile Havva anlatısı, yalnızca teolojik bir “düşüş” olarak değil, aynı zamanda bireyin özgürlük, sorumluluk ve ahlaki farkındalıkla yüzleşme sürecini sembolize eden arketipsel bir model olarak değerlendirilebilir. Nitel literatür taraması ışığında yapılan çözümler, ahlaki yaralanmanın manevi bağın kırılması, Tanrı imgesinin sarsılması ve kimlik bütünlüğünün zedelenmesi gibi din psikolojisi açısından kritik boyutlarını görünür kılmıştır. Bu bağlamda kıssa, bireyin ahlaki gelişiminde karşılaştığı dengesizliklerin, Piaget’nin kavramsallaştırdığı gibi, yeni bir denge arayışına ve ahlaki olgunlaşmaya yol açabilecek bir geçiş köprüsü sunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, Kur’ân’da vurgulanan ilahi affın kabulü, ahlaki yaralanma sürecinde onarım ve anlamın yeniden inşası için temel bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın en önemli teorik katkılarından biri, ahlaki yaralanma kavramını savaş ve travma psikolojisinin ötesine taşıyarak kutsal metinlerdeki sembolik anlatılarla ilişkilendirmesidir. Litz ve Shay’in modelleri, Rizzuto’nun Tanrı imgesi kuramı, Tillich’in varoluşçu teolojisi ve Piaget’nin bilişsel denge kuramı bir arada kullanılarak, din psikolojisi içinde disiplinler arası bir okuma gerçekleştirilmiştir. Böylece ahlaki

¹³⁹ Coşkun Dikbiyık, “Günah Eyleminin Kökenine Dair Sosyolojik Bir Deneme –Âdem Kıssası Örneği-“, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (2018), 522

yaralanmanın yalnızca bireysel psikolojik bir sendrom değil, aynı zamanda manevi ve varoluşsal boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiği ortaya konmuştur.

Kıssadan hareketle manevi danışmanlık, rehberlik, bakım ve destek için önemli pratik ve uygulamalı öneriler sunulabilir. Ahlaki yaralanma yaşayan bireylerin, dinî semboller ve kutsal anlatılar aracılığıyla yeniden anlam bulma süreçleri desteklenebilir. Âdem ile Havva kıssasında görüldüğü gibi, suçluluk ve utanç duyguları affedicilik ve bağışlanma deneyimleriyle dengelenebilir. Psikoterapötik yaklaşımlar bağlamında manevi kopuş ve kimlik kırılması yaşayan bireylerin, dinî metaforlar ve kutsal semboller üzerinden kendilik bütünlüğünü yeniden kurmalarına yardımcı olacak entegratif terapötik yöntemler geliştirilebilir. Din eğitimi ve toplumsal katkı perspektifinden ise dinî eğitimde kıssaların yalnızca teolojik öğretim aracı olarak değil, aynı zamanda psikolojik farkındalık geliştiren birer sembolik model olarak işlenmesi, bireylerin ahlaki krizlerle başa çıkma kapasitelerini artırabilir.

Konu üzerine yapılabilecek araştırmalarda ahlaki yaralanma kavramı, farklı dinî geleneklerdeki kutsal anlatılar bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Ayrıca saha çalışmaları ile dindar bireylerin kendi yaşam deneyimlerinde bu kıssaları nasıl anlamlandırdıkları araştırılabilir. Sonuç olarak Âdem ile Havva kıssası, din psikolojisi açısından ahlaki yaralanmanın arketipsel ve sembolik bir örneğini sunmaktadır. Bu anlatı, insanın Tanrı karşısındaki özgürlüğünü, sorumluluğunu ve sınırlılıklarını fark etmesinin dramatik bir ifadesidir. Aynı zamanda affedicilik ve yeniden bütünleşme vurgusuyla, ahlaki yaralanmanın yalnızca bir çöküş değil, aynı zamanda yeni bir bilinç ve manevi olgunluğa giden bir süreç olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, kutsal metinlerin psikodinamik işlevini ve ahlaki yaralanmanın dinî/varoluşsal boyutlarını görünür kılarak, din psikolojisi disiplinine teorik ve pratik düzeyde önemli katkılar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/3, (2009), 89-99.
- Aydın, Ali Rıza. “Tanrı Algısına Jungcu Bir Bakış”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, (2010), 53-61.
- Ayten, Ali. “Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 111-128.
- Auchincloss, Elizabeth L. – Samberg, Eslee. *Psychoanalytic Terms and Concepts*. New Haven, London: Yale University Press, 2012.
- Beit-Hallahmi, Benjamin – Argyle, Michael. *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London – New York: Routledge, 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 1/ 358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Brock, Rita N. - Lettini, Gabriella *Soul Repair: Recovering from Moral Injury after War*. Boston, MA: Beacon Press. 2013.

- Carey, Lindsay B. – Hodgson, Timothy J. "Chaplaincy, Spiritual Care and Moral Injury: Considerations Regarding Screening and Treatment". *Frontiers in Psychiatry* 9/619 (2018), 1-10.
- Charme', Stuart, Z. "Adam and Eve". *Encyclopedia of Psychology and Religion*, ed. Leeming, David A. vd. USA: Springer, 2013, 8-10.
- Cramer, Phebe. The Development of Defense Mechanisms. *Journal of Personality* 55/4, (1987), 597-614.
- Cramer, Phebe. Defense mechanisms in psychology today: Further processes for adaptation. *American Psychologist* 55, (2000), 637-646.
- Cramer, Phebe. *Protecting the self: Defense Mechanisms in Action*. London: Guilford Press, 2006.
- Cramer, Phebe. *The Development of Defense Mechanisms: Theory, research, and assessment*. New York: Springer-Verlag, 2012.
- Cramer, Phebe. Understanding Defense Mechanisms. *Psychodynamic Psychiatry* 43/4, (2015), 523-552. <https://doi.org/10.1521/pdps.2015.43.4.523>.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. 13. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 52. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- De Sousa, Avinash. "Guilt: The concept and facets seen in clinical practice". *Ann Indian Psychiatry* 7, (2023), 1-3.
- Dikbıyık, Coşkun. "Günah Eyleminin Kökenine Dair Sosyolojik Bir Deneme –Âdem Kıssası Örneği-". *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2, (2018), 506-538.
- Drescher, Kent D. vd. "An Exploration of the Viability and Usefulness of the Construct of Moral Injury in War Veterans". *Traumatology* 17/1 (2011), 8-13.
- Fleming, Wesley H. "Complex Moral Injury: Shattered Moral Assumptions". *Journal of Religion and Health* 61/2 (2022), 1022-1050.
- Freud, Sigmund. *Inhibitions, Symptoms and Anxiety*. (Çev. Alix Strachey). Great Britain: R. & R. Clark, 1936.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Göka, Erol. *Psikoloji Varoluş Maneviyat*. Ankara: Kapı Yayınları, 2021.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır – Karaca, Faruk. "Ebeveyn Tututmlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/53 (2021), 195-236.
- Harman, Ömer Faruk. "Havvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 16: 542-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 29-63.
- Hayta, Akif. *Allah'a Bağlanmak: Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*. İstanbul: Onto Yayınları, 2017.
- Hood, Ralph, W. vd. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. New York: The Guilford Press, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *İslam Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: DEM Yayınları, 2009.

- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Işık, Harun. "Kitan-ı Mukaddes ve Kur'an'a Göre Şeytan". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi BOZİFDER* 13/13, 2018, 35-74.
- Jamieson, Nikki vd. "Military Moral Injury: A Concept Analysis". *International Journal of Mental Health Nursing* 29 (2020), 1049-1066.
- Jinkerson, Jeremy D. "Defining and Assessing Moral Injury: A Syndrome Perspective". *Traumatology* 22/2 (2016), 122-130.
- Kara, Mustafa. "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 69-102.
- Karacoşkun, Mustafa Coşkun. "Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kuramı Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kıssaları". *Milel ve Nihal* 7/3 (2010), 73-108.
- Kaya, Remzi. "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 31-58.
- Kirkpatrick, L. A. *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*. New York: The Guilford Press, 2005.
- Koenig, Harold G. "Measuring Symptoms of Moral Injury in Veterans and Active Duty Military with PTSD". *Religions* 9/86 (2018), 157-170.
- Koenig, Harold G. vd. "Religion and Psychiatry: Recent Developments in Research". *BJPsych Advances* 26 (2020), 262-272.
- Köse, Ali. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 14/ 285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kur'ân Yolu. Erişim 17 Haziran 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). Korea: Yeni Yaşam Yayınlar, 2016.
- Leigh, Hoyle – Reiser, Morton, F. "A General Systems Taxonomy For Psychological Defence Mechanisms". *Journal of Psychosomatic Research* 26/1 (1982), 77-81.
- Litz, Brett T. vd. "Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy". *Clinical Psychology Review* 29/8 (2009), 695-706.
- Litz, Brett T. vd. "Defining and Assessing the Syndrome of Moral Injury: Initial Findings of the Moral Injury Outcome Scale Consortium". *Frontiers in Psychiatry* 13 (2022), 1-16.
- Maeshiro, Kelly. "The Political Theology of Reinhold Niebuhr". Erişim 25 Mayıs 2025. academia.edu, ["The Political Theology of Reinhold Niebuhr"](https://www.academia.edu/11111111/The_Political_Theology_of_Reinhold_Niebuhr). 2017.
- Malony, H. Newton – Spilka, Bernard. *Religion in Psychodynamic Perspective: The Contributions of Paul W. Pruyser*. New Yor: Oxford University Press, 1991.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- MLKP-MBU, Martin Luther King Jr. Papers, 1954-1968. Howard Gottlieb Archival Research Center, Boston University, Boston, Mass. "The Theology of Reinhold Niebuhr". Erişim 23 Ağustos 2025. ["The Theology of Reinhold Niebuhr" | The Martin Luther King, Jr. Research and Education Institute](https://www.martinlutherking.org/research-and-education/institute/theology-of-reinhold-niebuhr/)
- Nash, William P. – Litz, Brett T. "Moral Injury: A Mechanism for War-related Psychological Trauma in Military Family Members". *Clinical Child and Family Psychology Review* 16/4 (2013), 365-375.

- Niebuhr, Reinhold. *The Nature and Destiny of Man: A Christian Interpretation*. Vol. I. New York: Scribner, 1941.
- Olthof, Tjeert. "Themes in Current Psychological Research on Shame". *The Moral Psychology of Shame*. ed. Alessandra Fussi – Raffaele Rodogno. 1-24. London: Rowman & Littlefield, 2023.
- Öztürk, Mustafa. "Âdem, Cennet ve Düşüş". *Milel ve Nihal* 1/2 (2004), 151-186.
- Paloutzian F. Raymond – Park, Crystal, L. *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: The Guilford Press, 2005.
- Pearce, Michelle vd. "Spiritually Integrated Cognitive Processing Therapy: A New Treatment for Post-traumatic Stress Disorder That Targets Moral Injury". *Global Advances in Health and Medicine* 7 (2018), 1-7.
- Piaget, Jean. *The Development of Thought: Equilibration of Cognitive Structures*. Trans. A. Rosin. New York: Viking, 1977.
- Rizzuto, Ana-Maria. *Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*. Chicago: The University of Chicago Press, 1979.
- Shay, Jonathan. *Odysseus in America: Combat Trauma and the Trials of Homecoming*. New York: Scribner, 2002.
- Shay, Jonathan. "Moral Injury". *Psychoanalytic Psychology* 31/2 (2014), 182-191.
- Şengül, İdris. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1995.
- Şengül, İdris. "Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV Yayınları, 2022, 25: 498-500.
- Tangney, June Price – Miller, Rowland S. – Flicker, Laura – Barlow, Deborah Hill. "Are Shame, Guilt, and Embarrassment Distinct Emotions?". *Journal of Personality and Social Psychology* 70/6 (1996), 1256-1269.
- Tangney, June Price – Dearing, Ronda L. *Shame and Guilt*. New York: Guilford Press, 2002.
- Tillich, Paul. *Systematic Theology, Vol. II: Existence and the Christ*. Chicago: The University of Chicago Press, 1957.
- Tokat, Latif. "Dinin Sembolik Dili". *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 75-98.
- Tural, Mustafa. "Psiko-Fenomenolojik Açıdan İslam'da Arınma Ritüeli". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 8, (2023), 81-111.
- VandenBos, Gary, R. *APA Dictionary of Psychology*, Washington DC: American Psychological Association, 2015.
- Wulff, David M. *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*. New York: John Wiley & Sons, 1991.
- Yalom, Irvin, D. *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books, 1980.
- Yapıcı, Asım. *İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Zeelenberg, Marcel. vd. "The Inaction Effect in the Psychology of Regret". *Journal of Personality and Social Psychology* 82/3, (2002), 314-327.